

Economisch.- Statistische Berichten

48e JAARGANG - 9 OKTOBER 1963 - No. 2409

OPENBARE WERKEN - UTRECHT

Bij de afdeling sociaal-economisch en sociografisch onderzoek kan worden geplaatst een

WETENSCHAPPELIJK MEDEWERKER

die in de aanvang zijn werkzaamheden zal vinden op het gebied der recreatie en sociale voorzieningen.

Gedacht wordt aan een jonge kracht, die studerende of juist afgestudeerd is in sociologische of sociaal-geografische richting en enige ervaring op dit gebied heeft opgedaan.

Aanstelling zal geschieden in de rang van hoofdcommies; bij gebleken geschiktheid is in de toekomst bevordering tot de rang van planoloog mogelijk.

Geboden wordt:

- Een salariëring, afhankelijk van opleiding en ervaring in de schaal van:

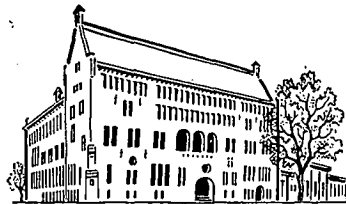
hoofdcommies f. 784,61 tot f. 1.013,— p.m.
exclusief huurcompensatie; aanstelling boven het minimum is mogelijk;
de salariegrenzen van de rang planoloog zijn:
f. 861,— tot 1.128,— p.m.

- 4% vakantietoelage per jaar;
- vijfdaagse werkweek;
- premiespaarregeling;
- gunstige regeling studiekosten.

Verplaatsingskostenregeling is van toepassing; de gemeente is aangesloten bij het Instituut Ziektekostenvoorziening Ambtenaren Utrecht.

Schriftelijke sollicitaties met uitvoerige inlichtingen omtrent levensloop, opleiding e.d. met vermelding van nr. 9539 C in de linkerbovenhoek, te richten aan de hoofd directeur van bovengenoemde dienst, Achter Clarenburg 12, Utrecht.

Financiering en
verzekering
van in- en uitvoer,
documentaire
incasso's,
handelsvoorlichting

R. MEES & ZONEN

BANKIERS EN ASSURANTIEMAKELAARS
ROTTERDAM

AMSTERDAM / 's-GRAVENHAGE / DELFT
SCHIEDAM / VLAARDINGEN / ALBLASSERDAM

**HOLLANDSCHE SOCIËTEIT
VAN LEVENSVZERKERINGEN N.V.**

A^o 1807

.... meer dan
anderhalve eeuw
levensverzekering

HOOPDKANTOOR
Herengracht 475, Tel. (020) 221322, AMSTERDAM C.
HEAD OFFICE FOR CANADA
Holland Life Building
1130 Bay Street, Tel. WA 5-4511, TORONTO.

ECONOMISCH- STATISTISCHE BERICHTEN

Uitgave van de
Stichting Het Nederlandsch Economisch Instituut

Adres voor Nederland: Pieter de Hoochweg 118, Rotterdam-6.
Telefoon redactie: (010) 5 29 39. Administratie: (010)
3 80 40. Giro 8408.

Privé-adres redacteur-secretaris: Drs. A. de Wit, Sleedoorn-
laan 17, Rotterdam-12, tel. (010) 18 36 32.

Bankiers: R. Mees en Zoonen, Rotterdam, Banque de Com-
merce, Koninklijk Plein 6, Brussel, postcheque-rekening
260.34.

Redactie-adres voor België: Dr. J. Geluck, Zwijnaardse Steen-
weg 347, Gent.

Abonnementen: Pieter de Hoochweg 118, Rotterdam-6.

Abonnementsprijs: franco per post, voor Nederland en de
Overzeese Rijksdelen (per zeepost) f. 34,—, overige landen
f. 36,50 per jaar (België en Luxemburg B.fr. 480).
Abonnementen kunnen ingaan met elk nummer en slechts
worden beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.

Losse exemplaren van dit nummer f. 1,25.

Advertenties: Alle correspondentie betreffende advertenties
te richten aan de N.V. Koninklijke Nederl. Boekdrukkerij
H.A.M. Roelants, Lange Haven 141, Schiedam, tel. (010)
6 93 00, toestel 1 of 3.

Advertentie-tarief: f. 0,36 per mm. Contract-tarieven op aan-
vraag. Rubrieken „Vacatures” en „Beschikbare krachten”
f. 0,72 per mm (dubbele kolom). De administratie behoudt
zich het recht voor om advertenties zonder opgaaf van
redenen te weigeren.

COMMISSIE VAN REDACTIE: H. W. Lambers; J. Tinbergen.
Redacteur-Secretaris: A. de Wit.
Adjunct Redacteur-Secretaris: M. Hart.

COMMISSIE VAN ADVIES VOOR BELGIË: F. Collin; J. E. Mertens
de Wilmar; J. van Tichelen; R. Vandeputte; A. J. Vlerick.

94.2

Groei en systeem van de Sowjet-economie

In een vorig artikel bleek de snelle toename van het aandeel van de Sowjet-Unie en O.-Europa in de industriële wereldproductie, nl. van ca. 18 pCt. in 1950 tot ca. 30 pCt. in 1962¹⁾. Ondanks de minder gunstige agrarische ontwikkeling berekendende verschillende Westerse experts voor het Russische reëel bruto nationaal produkt eveneens een hoog groeitempo met een jaarlijks percentage van ca. 7 in de periode 1950-1958. Voor de V.S. beliep dit ca. 3 en voor de E.E.G. ca. 5. Vergelijkingen zijn moeilijk, o.m. door het verschillend ontwikkelingsniveau. Prof. Tinbergen schrijft evenwel in één recente publikatie over „The East: fastest growth”²⁾.

Kon' het hoge Russische groeitempo alleen door een communistisch regime worden gerealiseerd? Prof. Tinbergens antwoord, waarvan hier een resumé volgt, luidt ontkenrend. De belangrijkste groei-oorzaak is een hoog investeringsniveau dat, getuige Japan, ook in niet-communistische landen mogelijk is. Wel kan een hoog investeringspeil gemakkelijker in een systeem van centrale planning dan van „free enterprise” worden bereikt. Het Russische investeringsvolume belooft ca. 25 pCt. van het nationaal inkomen — twee maal zo hoog als gedurende lange perioden in leidende westelijke landen het geval is geweest. Zo'n hogere investeringsquote betekent een lager consumptievolume dan mogelijk zou zijn — eerst na geruime tijd steeg de consumptie in de S.-U.³⁾ — zodat de snelle groei gevolg is van hogere investeringsquote én systeem.

De belangrijkste kenmerken van dat systeem zijn collectieve eigendom en gedetailleerde planning. De invloed op groei-voet en produktiviteit is niet eenvoudig vast te stellen. Er zijn geen duidelijke indicaties dat collectieve eigendom de produktiviteit veel doet toenemen. Gedetailleerde planning heeft als belangrijkste voordeel het voorkomen van „leegloop” — een verschijnsel dat in de westelijke wereld voorkomt met een orde van grootte van ca. 15 pCt. Hieruit volgt dat planning het nationaal produkt met ca. 20 pCt. (100/85) kan doen toenemen. De groei is evenwel ook dan grotendeels een gevolg van investeringen en slechts voor ca. 20 pCt. van planning.

Er is nog de mogelijkheid dat in de S.-U. een investeringseenheid een grotere produktietoename oplevert dan in de westelijke landen. Dit zou een lagere Russische kapitaalcoëfficiënt — geschat op ca. 3 — betekenen. Het — kleine — verschil is te verklaren door het genoemde planningseffect en door de — tot 1956 — geringe Russische woningbouw (statistisch draagt woningbouw weinig bij tot het nationaal produkt)⁴⁾. Een belangrijke groei-oorzaak is het onderwijs in de S.-U. dat sterk gericht is op toekomstige behoeften. Concluderend noemt Prof. Tin-

bergen de investeringen in goederen en onderwijs, benevens de planning, als de oorzaken van de snelle groei.

Overigens berekenden A. Bergson en S. Kuznets met officiële Russische cijfers een dalend gemiddeld groei-percentage voor het nationaal inkomen, nl. van 10,9 (1950/1958) tot 7,6 (1958/1961) — dat voor de industriële produktie daalde van resp. 12,1 tot 10,1⁴⁾. Westerse experts vermelden als mogelijke groeivertragende factoren o.m.: een stijgende kapitaalcoëfficiënt (mede door toenemende vervangingsinvesteringen); een dalende groei van arbeidskrachten (geboortedaling tijdens de oorlog); van het agrarisch areaal; en van de produktie naarmate de schaarstefase van enkele gestandaardiseerde artikelen afloopt (tevens moeilijker aanpassing aan verfijnende behoeften).

Het Russische systeem is reeds geruime tijd aan veranderingen onderhevig met afwijkingen van vroegere cardinale dogma's omdat deze moeilijk toepasbaar bleken. Tot deze dogma's behoren die van vrijwel gelijke inkomens en van de overbodigheid van het geld. De inkomens worden nu gerelateerd aan de produktiviteit en er wordt bij de planning in toenemende mate gebruik gemaakt van monetaire begrippen. Rente wordt weliswaar niet erkend als bron van particulier inkomen doch geleidelijk wel als kostenfactor. Ook de planningmethoden veranderden met een tendens naar decentralisatie en met, aldus Prof. Tinbergen, leerzame aspecten voor het westen. De tendens naar minder doctrinair denken bij leidende experts in de communistische landen gaat gepaard met „learning economics — in the Western meaning of that phrase — at a high speed”. Mede hierdoor constateert Prof. Tinbergen een convergerende ontwikkeling tussen de oostelijke en westelijke systemen.

Hij noemt een aantal mogelijke verbeteringen van het oostelijke systeem, die wellicht ook eens werkelijkheid worden: minder gedetailleerde planning — meer vrijheid voor managers — betere aanwending van produktiefactoren door opheffing van prijsdiscriminaties en een beter evenwicht van vraag en aanbod van verbruiksgoederen door een meer vrije prijsvorming.

M. H.

¹⁾ In „E.-S.B.” van 25 september jl. ²⁾ „Lessons from the past”, Elsevier Publishing Company, Amsterdam 1963, 132 blz., f. 15. ³⁾ Naar raming waren de reële lonen in 1940 lager dan in 1928 — een jaar met een peil lager dan van 1913. ⁴⁾ A. Bergson: „(...) there is little evidence that Soviet Socialism is nearly as efficient as its proponents hold. This system no doubt has been underrated, however, by many Western critics” in „Economic trends in the Soviet Union” (red. met S. Kuznets, o.m. over de S.-U. versus de V.S.), Harvard University Press, 1963. Prof. Tinbergen wijst ook op, wat S. Kuznets noemt, non-economic costs (o.m. inhumane offers) and returns (een zekere, vooral technische, emancipatie).

INHOUD

	Blz.		Blz.
Groei en systeem van de Sowjet-economie.....	939	Europa-bladwijzer No. 22.....	950
Miljoenennota 1964: conjunctureel gunstig, structureel te weinig instrumenteel, door Prof. Dr. Th. A. Stevers.....	940	Boekbesprekingen:	
Is een grotere woningproductie mogelijk?, door Prof. Dr. Ir. H. G. van Beusekom.....	944	Dr. P. J. A. ter Hoeven: Havenarbeiders van Amsterdam en Rotterdam, bespr. door Drs. R. P. Haveman.....	953
Umwertung aller Werte, door Prof. Dr. W. J. van de Woestijne.....	946	W. Krelle: Verteilungstheorie, bespr. door Drs. J. C. P. A. van Esch.....	955
Loonpolitiek is nog geen loonbeleid, door Mr. W. J. Wijnberg.....	948	Dr. E. H. F. van der Lely: Vrede als opgave en uitdaging, bespr. door Drs. W. Langeveld... ..	955
		Geld- en kapitaalmarkt, door Dr. C. D. Jongman... ..	956

Miljoenennota 1964:

conjunctureel gunstig, structureel te weinig instrumenteel

De conjuncturele analyse.

Gedurende een reeks van jaren heeft *Professor Witteveen* in dit tijdschrift de rijksbegroting aan een conjuncturele analyse onderworpen. Met virtuositeit werden de cijfers gehergroepeerd en uitvoerig becommentarieerd. In dit licht beschouwd valt het op dat de conjuncturele beschouwing welke *Minister Witteveen* in de laatst verschenen Miljoenennota aan de begroting wijdt, uitblinkt door beknoptheid: in niet veel meer dan één bladzijde wordt zij afgedaan (blz. 19).

Voor deze beknoptheid zijn bij nader inzien echter wel redenen aan te geven. De voornaamste lijkt mij dat *Minister Witteveen* van mening is dat de mogelijkheid om de begroting te hanteren als een kwantitatief belangrijk instrument van conjunctuurpolitiek aanmerkelijk geringer is dan door *Professor Witteveen* vooral in zijn eerste artikelen werd aangenomen. Uitvoerig wordt in de Miljoenennota namelijk betoogd dat zonder het entameren van nieuwe activiteiten het op peil houden van het bestaande voorzieningenniveau beslag legt op het overgrote deel der structurele budgettaire ruimte. Daar komt bij dat, anders dan in het verleden, het vrijkomen van budgetruimte wegens het aflopen van bepaalde uitgavengroepen, voor de komende jaren kwantitatief van weinig betekenis is (blz. 21). Het is begrijpelijk dat dan een constant houden der uitgaven, laat staan een vermindering, welke om conjuncturele redenen wenselijk zou zijn, politiek nauwelijks is door te voeren. Ik zou hieraan toe willen voegen dat zelfs al zou het mogelijk zijn het accres der overheidsuitgaven om conjuncturele redenen met enige honderden miljoenen guldens te verminderen, het kwantitatieve effect hiervan op de werkgelegenheid gering is; dit geïsoleerd beschouwd, d.w.z. zonder rekening te houden met het psychologische effect waardoor het politiek meer mogelijk wordt om ook in andere sectoren tot beperking over te gaan. Ook dit psychologisch-politieke aspect verliest echter voor een belangrijk deel zijn waarde, daar het voeren van conjunctuurpolitiek door beperking der binnenlandse bestedingen in de huidige omstandigheden door de Minister als niet-effectief wordt beschouwd, al trekt hij deze conclusie niet expliciet. Op blz. 9 stelt de Minister namelijk dat de oorzaak van de overspanning op de arbeidsmarkt gelegen is in de sterke zuigkracht van de export. Indien dit inderdaad het geval zou zijn, dan leidt een beperking van de binnenlandse besteding door de budgetpolitiek er slechts toe dat binnenlandse bestedingen vervangen worden door uitvoer, zodat de spanning behouden blijft.

De conclusie lijkt dus gerechtvaardigd dat de Minister van Financiën van mening is, dat een sterke anti-cyclische begrotingspolitiek niet alleen moeilijk is door te voeren, doch vooral dat zij weinig tot het beoogde resultaat leidt omdat de spanning op de arbeidsmarkt veroorzaakt wordt door een grote zuigkracht van de export. Eenvoudig vol-

gens het boekje redenerend is men dan geneigd te concluderen dat er blijkbaar sprake is van een „fundamenteel disequilibrium” tussen het binnenlandse en buitenlandse prijspeil, waarvoor een revaluatie de geijkte oplossing is. M.a.w. de oorzaak van de moeilijkheden zou dan zijn, dat wij in 1961 te weinig gerevalueerd hebben, een fout die door een hernieuwde revaluatie goedge maakt zou kunnen worden. In het verleden heeft *Professor Witteveen* zich in voorkomende gevallen niet afkerig getoond van revaluatie. Het schijnt dat *Minister Witteveen* deze mogelijkheid eveneens onder ogen heeft gezien, doch de hantering van dit instrument afwijst omdat het ons niet meer ter beschikking zou staan (blz. 9).

Uit het voorgaande volgt dat de Minister van Financiën ons in de Miljoenennota confronteert met een ongewenste spanning in het economisch leven, zonder dat hij aangeeft of de regering regulerend wil optreden en zo ja op welke wijze. Ondertussen hebben zich omstreeks het verschijnen van de Miljoenennota spanningen aan het loonfront ontlaan. Ook daar spreekt men van een „fundamenteel disequilibrium” tussen binnen- en buitenlands loon- en prijspeil. Als instrument om dit weg te werken wijst men op een forse loonsverhoging. De bedoeling is dan blijkbaar dat deze extra loonsverhoging leidt tot dusdanige prijsverhoging dat het reële beschikbare loon niet of slechts weinig stijgt. De aanpassing met het buitenland ontstaat dan niet door een aanpassing van het externe prijspeil (wisselkoers) doch van het interne prijspeil. De nadelige consequenties van de prijsstijging voor de vaste inkomens-trekkers wordt dan stilzwijgend op de koop toe genomen. Ook accepteert men dan dat de loonsverhoging aanvankelijk de spanningen nog zullen verhogen en dan het gevaar inhouden geheel uit de hand te lopen, tenzij men door belastingmaatregelen de aanvankelijke toeneming van de binnenlandse bestedingen zou tegengaan. Al met al lijkt de situatie veel op die van 8 jaar geleden: de tweede helft van 1955 die gevolgd werd door het overbestedingsjaar 1956. Technisch-economisch zijn diagnose en therapie niet zo moeilijk. De moeilijkheden zijn van sociaal-politieke aard. Op deze laatste ga ik hier niet in.

De conjuncturele begrotingsanalyse van *Minister Witteveen* volgt hetzelfde patroon als die van zijn voorganger. Deze bestaat er in dat de procentuele stijging van de relevante rijksuitgaven (inclusief autonome belastingverlaging) vergeleken wordt met de procentuele stijging van het reëel nationaal inkomen. Is het eerste cijfer kleiner dan het tweede, dan wordt gesproken van een remmende invloed van de rijksbegroting. Dit blijkt in 1964 het geval te zijn, daar de begrotingsimpuls geschat wordt op ca. 3 pCt. en het accres van het reëel nationaal inkomen op 5½ pCt. De berekening van de begrotingsimpuls geschiedt hierbij op de volgende wijze (blz. 19):

Stijging van de relevante uitgaven	7,8 pCt.
Salaris- en pensioenmaatregelen	2,8 pCt.
	5,0 pCt.
Belastingmaatregelen	-0,6 pCt.
Bruto impuls	4,4 pCt.
Progressiefactor	1,5 pCt.
Netto impuls	2,9 pCt.

Eenvoudigheidshalve sluit ik mij aan bij de kwantificering van de verschillende componenten der begrotingsimpuls. Het gaat mij nu slechts om de volgende vraag: is het verschil van genoemde percentages een juist criterium om de conjuncturele betekenis van de begroting te beoordelen? Dit betwijfel ik. De „netto begrotingsimpuls” kan economisch niet geïdentificeerd worden. Het is namelijk niet, zoals men zou verwachten, de procentuele verandering van een autonome variabele. Een autonome variabele is een grootte waarvan de veranderingen niet het gevolg zijn van de economische ontwikkeling, doch juist de oorzaak hiervan. Men kan zulk een grootte absoluut of relatief nemen. In het laatste geval dienen teller en noemer uiteraard op de zelfde componenten betrekking te hebben, waarvan de absolute bedragen in de noemer en de mutaties in de teller vermeld staan. De omvang van zulk een procentuele verandering geeft dan een indicatie van de kracht waarmee een autonome variabele een impuls verstrekt aan het economisch proces. De „netto begrotingsimpuls” voldoet echter niet aan deze vereiste. Het is een hybride grootte. De noemer bestaat uit het absolute bedrag der relevante overheidsuitgaven, inclusief voor loonbetalingen. De veranderingen in de overheids-salarissen voor zover die samenhangen met de loonontwikkeling in het bedrijfsleven, wordt door de Minister echter niet als autonoom beschouwd. Deze mutatie in overheidslonen — die zeer belangrijk is — komt dan ook niet in de teller voor. De breuk verliest daarmee echter haar karakter van procentuele verandering. Bovendien komen in de teller de (autonome) mutaties in de belastingen voor, waarvan de corresponderende absolute grootte in de noemer uiteraard ontbreekt. De moeilijkste component is echter de correctie voor de progressiefactor in de teller. Hiervoor ontbreekt in de noemer niet alleen de corresponderende absolute grootte, doch deze grootte is zelf afhankelijk van de conjuncturele ontwikkeling, dus niet autonoom. Naarmate de stijging van het nationaal product groter is, is immers het verschil tussen de feitelijke belastingstijging enerzijds en de proportionele verhoging van de belastingen anderzijds groter. In tegenstelling tot wat gesuggereerd wordt, bestaan de teller en noemer van de berekende begrotingsimpuls dus niet uit de mutatie en het absolute bedrag van de overheidsuitgaven, terwijl bovendien de componenten niet geheel autonoom zijn.

Steeds echter dat een en ander wel het geval zou zijn, zou dan een juist criterium zijn verkregen voor de conjuncturele beoordeling van de begroting? Me dunkt van niet. Weliswaar dienen we wel degelijk rekening te houden met het endogene karakter van een deel der verhoging der overheidslonen, met de autonome belastingwijziging en met de invloed van de progressiefactor, doch niet op deze manier. Het meest eenvoudige en logische criterium zou dunkt mij de vergelijking met de structurele norm opleveren. De regering heeft zich een structurele budgetruimte gesteld van in feite f. 600 mln. Deze is mede gebaseerd op de progressie van de belastingen. Conjuncturele begrotingspolitiek nu bestaat hierin dat deze norm niet jaarlijks wordt gerealiseerd, doch dat hiervan om conjuncturele redenen wordt afgeweken, met name door het temporiseren van de

belastingen. Wil men dus beoordelen of de begroting inderdaad als conjunctuurpolitiek element is gehanteerd, dan dient men de som van de autonome toename van de uitgaven en daling van de belastingen te vergelijken met de structurele norm. Passen wij dit toe op 1964 dan verkrijgen we:

	mln. gld.
Stijging van de relevante uitgaven (tabel II. 3)	822
waarvan endogene salaris- en pensioenmaatregelen (tabel II.2, inclusief noot 4)	303
Autonome stijging van de relevante uitgaven	519
Autonome belastingverhoging (blz. 19)	50
Absolute begrotingsimpuls	469
Budgetnorm (blz. 10)	600
Anti-cyclische impuls	131

Het resultaat is dus gunstig. Dit wordt voornamelijk veroorzaakt doordat de verwachte extra stijging van het nationaal product (d.w.z. de meer dan trendmatige) niet heeft geleid tot een overeenkomstige vergroting van de begrote overheidsuitgaven en doordat de belastingverlaging waarvoor structureel de ruimte was gereserveerd, om conjuncturele redenen niet werd doorgevoerd. Hierin manifesteert zich duidelijk het voordeel van de door Minister Zijlstra ingevoerde begrotingspolitiek, gebaseerd op een structurele norm: meevallers of tegenvallers in de economische ontwikkeling werken niet automatisch pro-cyclisch in de overheidsfinanciën; terwijl door het temporiseren van de belastingverlagingen welke i.v.m. de progressie regelmatig te verwachten zijn, een anti-cyclisch element wordt verkregen.

De structurele analyse.

In het bovenstaande was reeds terloops sprake van een structurele budgetnorm. Deze is door Minister Zijlstra ingevoerd en wordt ook door Minister Witteveen gehanteerd. Zij gaat uit van een trendmatige stijging van het reële nationaal inkomen van 4 pCt. Door het progressieve karakter der belastingen correspondeert daarmee een toename van de rijksinkomsten met $5\frac{1}{3}$ pCt., zijnde ca. f. 600 mln. per jaar. Deze f. 600 mln. wordt beschouwd als de structurele budgetruimte, d.w.z. het bedrag dat — afgezien van afwijkingen om conjunctuurpolitieke redenen — jaarlijks beschikbaar is voor de autonome toename van de relevante uitgaven en de autonome daling van de belastingen. Zoals gezegd wordt onder *autonoom* verstaan: op korte termijn niet geïnduceerd door de economische ontwikkeling zelf; in concreto houdt dit in dat bij de uitgavenstijging de algemene salarisverhogingen niet worden meegerekend en dat ten aanzien van de belastingen alleen de mutaties welke het gevolg zijn van tariefwijzigingen in aanmerking worden genomen. De beperking van de uitgaven tot de *relevante* houdt in dat een aantal louter financiële transacties, zoals aflossing van de binnenlandse schuld, worden uitgezonderd.

Deze structurele budgetnorm gaat ervan uit dat, indien de prijzen niet stijgen, het werknemersaandeel constant blijft ¹⁾, de feitelijke stijging van het nationaal product inderdaad 4 pCt. is, en de niet-relevante uitgaven constant blijven, het begrotingssaldo constant blijft. De Minister is zelf met dit uitgangspunt blijkbaar niet helemaal gelukkig. Na op dit onveranderlijke begrotingssaldo te hebben gewezen, verklaart hij namelijk: „Men kan daarom alleen

¹⁾ De veronderstellingen van constante prijzen en constant werknemersaandeel impliceren dat de totale stijging van de loonvoet gelijk is aan de stijging van de arbeidsproductiviteit.

met de zoëven geformuleerde richtlijn voor het structurele beleid volstaan, wanneer men van oordeel is, dat het beroep op de kapitaalmarkt, dus de leningsfinanciering, op langere termijn niet groter of kleiner dient te zijn dan uit de strikte toepassing van die richtlijn volgt" (blz. 59). De vraag omtrent de juistheid wordt dus ogenschijnlijk verschoven naar de financiële sfeer. Uit het vervolg blijkt echter dat de Minister het gewenste beroep op de kapitaalmarkt beoordeelt door de nationale besparingen en de nationale investeringen, beide naar sectoren gesplitst, tegenover elkaar te stellen. Nu is het verschil tussen nationale besparingen en investeringen identiek met het verschil tussen nationale produktie en bestedingen. In feite constateert de Minister dus dat de structurele norm alleen juist is, *indien* daardoor de invloed van de overheidsfinanciën op het economisch leven zodanig is dat de nationale bestedingen in evenwicht zijn met de nationale produktie. Er is dus blijkbaar sprake van een conditioneel-juiste norm. Dit is verrassend. Men zou verwachten dat de regering een structurele norm zou hanteren waardoor de budgetruimte zodanig zou worden getraceerd, *dat* de nationale bestedingen structureel in evenwicht zijn met de nationale produktie. In een beleid dat er blijkens de regeringsverklaring op is gericht de groei te bevorderen, past dan bovendien dat de toekomstige structurele groei niet als een gegeven wordt aanvaard, gebaseerd op een extrapolatie van het verleden, doch als na te streven doelstelling fungeert.

Zou ik er dus de voorkeur aan geven de structurele budgetnorm anders te funderen en te kwantificeren, voor het verdere betoog zullen we de benaderingswijze van de Miljoenennota als gegeven aanvaarden. Zoals vermeld bedraagt zij in deze gedachtegang f. 600 mln. per jaar. De vraag dringt zich dan op of, afgezien van conjuncturele correcties, de begroting 1964 hieraan voldoet. Allereerst zij dan vermeld dat de regering volgens haar prioriteitschema de beschikbare f. 600 mln. verdeelt over f. 175 mln. belastingverlaging en f. 425 mln. toeneming van de uitgaven (blz. 11). De belastingverlaging wordt om conjuncturele redenen niet in 1964 geëffectueerd, doch het cumulatieve bedrag hiervan zal op een conjunctureel wenselijk of althans aanvaardbaar tijdstip worden gerealiseerd ²⁾. Voor de autonome toeneming van de relevante uitgaven resteert dus een jaarlijks bedrag van f. 425 mln. De feitelijke toeneming van deze uitgaven in 1964 bedraagt f. 559 mln. ³⁾, een overschrijding derhalve van f. 134 mln. Deze „bovenmatige" toeneming der uitgaven wordt door de Minister uitdrukkelijk gesignaleerd (blz. 17). Als oorzaak worden de extra voorzieningen ten behoeve van de landbouw genoemd, welke blijkens de regeringsverklaring een hoge prioriteit genieten (blz. 58). Tevens wordt er echter op gewezen dat de overschrijding in feite geringer zal zijn doordat nog geen rekening is gehouden met de inwerking-treding van de E.E.G.-zuivelverordening waardoor het tekort van het Landbouw-Egalisatiefonds zal verminderen.

²⁾ Voor de vierjarige kabinetsperiode bedraagt de belastingverlaging dus $4 \times 175 = f. 700$ mln. Hiervan zal f. 100 mln. worden gerealiseerd i.v.m. de aanhangige wetsontwerpen inzake de algemene belastingherziening (blz. 10).

³⁾ Dit cijfer wijkt af van de genoemde autonome stijging der relevante uitgaven volgens de conjuncturele analyse ad f. 519 mln., daar het cijfer voor 1963, ten opzichte waarvan de mutatie wordt berekend, voor de conjuncturele en structurele analyse niet hetzelfde is. Terecht wordt namelijk in het eerste geval uitgegaan van de vermoedelijke uitkomsten van 1963 en in het tweede geval van de oorspronkelijke begroting 1963.

Bovendien is de bedoeling „de dan nog resterende overschrijding van de norm in de komende jaren (1965 tot en met 1967) in te halen".

De Minister blijkt dus op uiterst consequente wijze aan de eenmaal vastgestelde structurele budgetruimte vast te houden. Dit geldt temeer daar de betreunde overschrijding mede wordt geweten aan het feit dat de begrotingsvoorbereiding bij het optreden van dit kabinet reeds te ver was voortgeschreden om voor de hogere landbouwuitgaven reeds in 1964 volledige compensatie te vinden. Eenvoudiger gezegd: het zou de Minister niet zijn overkomen als de gehele begrotingsvoorbereiding onder zijn verantwoordelijkheid was geschied. Het belang van zulk stringent vasthouden aan een eenmaal vastgestelde budgetnorm kan, dunkt mij, moeilijk worden overschat. Alleen op deze wijze is een verantwoorde keuzebepaling in het overheidsbeleid mogelijk, daar men dan gedwongen wordt om de verschillende componenten van de overheidsfinanciën als concurrerende delen te hanteren. Vergroting van een uitgavencategorie impliceert dan minder ruimte voor andere uitgaven of voor belastingverlaging. Of zoals de Minister zegt: „... het is inherent aan de noodzaak tot kiezen, dat de hoge prioriteit die thans aan de landbouw wordt gegeven in andere sectoren offers vraagt" (blz. 60).

Als nadere specificatie van de structurele budgetnorm streefde het Kabinet De Quay ernaar om de budgetruimte zodanig over belastingverlaging en uitgavenstijging te verdelen dat de uitgaven procentueel minder sterk zouden stijgen dan het nationaal inkomen en de belastingverlaging groter zou zijn dan nodig is om de toenemende belastingdruk ten gevolge van de progressiefactor te niet te doen. Scherper geformuleerd: uitgedrukt als percentage van het nationaal produkt dienden de relevante uitgaven en de belastingen te dalen. Ook het huidige kabinet streeft dit na (blz. 11). Deze doelstelling is een kwestie van prioriteiten, en dus van politieke evaluatie. Als zodanig blijft zij hier buiten beschouwing. Technisch-economisch is het echter van belang na te gaan of het gehanteerde middel tot het beoogde doel leidt.

Voor de beantwoording van deze vraag verschaft de laatst verschenen Miljoenennota de bouwstenen. Onderstaande tabel is hieraan ontleend.

TABEL 1.

Belastingen en relevante rijksuitgaven als percentage van het nationaal inkomen

Jaar	Totale belastingbaten a)	Relevante rijksuitgaven
1958 (rekening)	24,9	
1959 (rekening)	25,1	21,6
1960 (rekening)	25,1	21,5
1961 (voorlopige rekening)	26,1	22,9
1962 (vermoedelijk beloop)	25,4	23,4
1963 (vermoedelijke uitkomsten)	24,4	22,8
1964 (ontwerp-begroting)	24,9	22,6

a) De belastingen die aan het betreffende jaar kunnen worden toegerekend, geheven door het Rijk en de overige publiekrechtelijke lichamen.
Bron: Miljoenennota 1964, tabel V-2 en III-1.

Het blijkt dus dat sinds het optreden van het Kabinet De Quay de belastingdruk constant is gebleven. In deze periode is echter tevens een aanmerkelijke vergroting van het werknemersaandeel opgetreden, zoals ook de Miljoenennota constateert (blz. 60). Ook zijn de prijzen sterk gestegen. Zoals vermeld gaat de budgetnorm ervan uit dat beide constant blijven. Een vergroting van het werknemers-

aandeel leidt tot een daling van de belastingen als percentage van het nationaal inkomen, daar de belastingdruk op het looninkomen aanmerkelijk geringer is dan die op het overige inkomen. Prijsstijging werkt echter in de tegenovergestelde richting. Ten gevolge van de progressie in de belastingtarieven treedt hierdoor juist een toeneming van de belastingdruk op. Het resultaat van deze beide krachten, tezamen met de op vermindering van de belastingdruk gerichte verdeling van de budgetruimte, verklaart dat uiteindelijk geen wijziging in de belastingdruk is opgetreden.

Hieruit volgt een interessante conclusie. Zou in de toekomst het werknemersaandeel constant blijven, terwijl de opwaartse druk op de prijzen zou voortduren, dan zou de huidige budgetnorm met de gekozen verdeling van de ruimte over belastingverlaging en uitgavenvergroting ertoe leiden dat de belastingdruk niet zou dalen, doch zou toenemen.

Voor de relevante uitgaven is de interpretatie moeilijker. Zoals blijkt uit tabel 1 treedt ook hier geen relatieve daling op. Eerder lijkt van een stijging sprake. Ook dit houdt verband met de loon- en prijsstijging. Zoals vermeld wordt de toeneming van de overheidslonen ten gevolge van een algemene loonstijging niet als beslag op de budgetruimte beschouwd omdat zij niet autonoom doch geïnduceerd is. Ten aanzien van de andere relevante uitgaven is het niet onwaarschijnlijk dat een louter nominale stijging van het nationaal inkomen daar niet volledig doorwerkt, zodat deze door de algemene prijsstijging zelfs een relatieve daling ondergaan. Deze daling wordt echter teniet gedaan door de sterke geïnduceerde stijging der overheidsalarissen, temeer daar hiertoe in de voorgaande en huidige Miljoenennota's ook de denivelleringsmaatregelen van het ambtelijk apparaat gerekend worden. Alsdan is het begrijpelijk dat zelfs de stringente handhaving van de structurele budgetnorm niet geleid heeft tot een relatieve verlaging van de relevante uitgaven (inclusief de lonen en salarissen). Hier geldt echter dat, als het werknemersaandeel verder constant blijft en de denivellering haar beslag heeft gekregen, de continuering van de budgetnorm met de daaraan toegevoegde nadere specificatie van de verdeling over belastingverlaging en uitgaven, een uitgavenstijging zou vertonen die vrijwel parallel zou verlopen met het nationaal inkomen.

In plaats van de opgetreden constante belastingdruk met relatieve stijging der uitgaven, zou dus onder het gemaakte voorbehoud de concrete toepassing van de structurele budgetnorm in de toekomst waarschijnlijk leiden tot een relatieve stijging der belastingen met relatief constante uitgaven.

De opgetreden ontwikkeling van de belastingen en de rijksuitgaven komt uiteraard ook tot uitdrukking in het begrotingssaldo. Nu bevat het begrotingssaldo ook de zgn. niet-relevante uitgaven. Op globale wijze kunnen deze worden geëlimineerd door het begrotingssaldo te corrigeren voor *alle* louter financiële transacties. Dit wordt gemakkelijk gemaakt doordat bijlage 2 van de Miljoenennota een hergroepering bevat van de begrotingsuitgaven overeenkomstig de methode van de nationale jaar-

rekeningen. De rekeningen 7 en 8 bevatten hiervan de financiële transacties. Saldering van de rekeningen 1 t/m 6 verschaft dan het gecorrigeerde begrotingssaldo ⁴⁾. Dit geeft in feite aan de vermindering van de netto schuld van het Rijk, ook wel aangeduid als het vorderingenoverschot. Uit de recapitulatie vermeld op blz. 14 van de bijlage blijkt dat dit vorderingenoverschot (in mln. gld.) over de jaren 1959 t/m 1964 de volgende reeks vertoont: 837, 930, 312, 110, 17, -19. Bezien vanuit het oogpunt van „the burdens of the debt” is de situatie nog kerngezond. Men kan immers budgettair slechts van een verzwaring der schuldenlast spreken als — bij gelijkblijvende rente — de procentuele stijging van de netto schuld groter is dan die van het nationaal inkomen.

Conclusie.

Welke conclusies kunnen uit het voorgaande worden getrokken? Met andere woorden: hoe luidt het eindoordeel over de rijksbegroting 1964. Allereerst dient dan te worden bedacht dat de Miljoenennota in belangrijke mate een politiek document is. Deze politieke aspecten zijn hier buiten beschouwing gebleven; slechts de economische zijde is belicht. Ook de begrotingsanalyses van Professor Witteveen in dit blad waren voornamelijk economisch van aard. Pen heeft in een radiotoespraak gesuggereerd dat als Professor Witteveen zijn artikelenreeks in „E.-S.B.” zou hebben vervolgd en de begroting van Minister Witteveen zou hebben geanalyseerd, zijn eindoordeel ongunstig zou luiden. Ik betwijfel dit ten zeerste. Volgens de criteria welke Professor Witteveen steeds heeft gehanteerd, zou zijn oordeel over de begroting 1964 gunstig uitvallen. Persoonlijk kan ik dit oordeel grotendeels onderschrijven. Conjunctureel geeft de begroting tegendruk, de structuurnorm wordt consequent gehanteerd, de schuldenlast wordt nog steeds relatief lichter. Ik zou er echter voor willen pleiten om ten eerste de beoordeeling van de conjuncturele betekenis der begroting in het vervolg te doen geschieden door vergelijking van de feitelijke absolute begrotingsimpuls met de structurele budgetruimte en ten tweede om de kwantificering van de structurele budgetruimte meer af te stemmen op de gewenste economische groei. Dit laatste houdt dus in, dat de begroting meer wordt gehanteerd als een instrument ter regulering van de economische groei.

¹s-Gravenhage.

Prof. Dr. Th. A. STEVERS.

Blijf bij — Lees „E.-S.B.”!

⁴⁾ In een discussie met Prof. Witteveen in „E.-S.B.” van 28 oktober 1959 heb ik betoogd dat het aanbeveling verdient steeds *alle* financiële transacties buiten beschouwing te laten. Het relevante begrotingssaldo is dan het bovenberekende vorderingenoverschot. In de voorgaande beschouwingen heb ik mij eenvoudigheidshalve bij de methodiek van de Miljoenennota aangesloten.

Is een grotere woningproductie mogelijk?

De woningproductie in ons land past niet alleen niet voldoende bij de vraag, maar zij blijft ook achter bij de mogelijkheden. Anders dan in de industrie is het nemen van initiatieven op lange termijn in het bouwbedrijf niet mogelijk. Daardoor wordt de produktiviteit geremd. Het bedrijf moet meer vrijheid krijgen om naar eigen inzichten te plannen. Daarnaast vormt de woningwetbouw het correctief. Een juiste contingentering van de verschillende produktiewijzen is echter alleen mogelijk op grond van een deugdelijke kennis van de feiten.

Het vorige artikel eindigde met de opmerking, dat het totale gebrek aan kennis van de woningbehoeften van de onderscheiden bevolkingsgroepen oorzaak is, dat de woningproductie onvoldoende aanpast bij de vraag, maar ook een funeste invloed heeft op de totale woningproductie.

Wij zijn het met Ir. M. Eliön eens¹⁾, dat een van boven af geleide produktie, die niet op een veel betere plaatsgewijze feitenkennis berust dan tot nu toe het geval is, nooit tot de gewenste aanpassing van het aanbod aan de vraag zal kunnen komen. Bij een vrije marktvorming is dit z.i. wel mogelijk.

In alle industrieën hebben wij na de oorlog een bewonderenswaardig herstel gezien. De voortdurende stijging van de produktiviteit heeft in ons land welvaart gebracht. Alleen in het bouwbedrijf blijft de produktiviteit achter. Hoe komt dit?

In het bouwbedrijf is, anders dan bijv. in de schoenenindustrie, *geen planmatige produktie* mogelijk. Dit is de oorzaak, waardoor de produktie in het bouwbedrijf zich geheel anders voltrekt dan in andere industrieën. Het is ook de reden, waarom de stijging van de produktiviteit, die wij in de gehele industrie kunnen waarnemen, in de bouw-nijverheid achterwege blijft.

In een normaal industrieel bedrijf geschiedt de „planning” van de produktie door de leiding van het bedrijf. Deze en niemand anders bepaalt, voor welk produkt het bedrijf gedurende de komende periode zal worden ingezet. Met andere woorden, *welke artikelen zullen worden gemaakt, hoeveel en van welke soort.*

Natuurlijk kan een bedrijfsleiding dit alles niet willekeurig bepalen. Zij houdt aan de ene kant rekening met de vraag, zulks aan de hand van een zo nauwkeurig mogelijke marktanalyse.

Aan de andere kant houdt zij rekening met de beschikbare grondstoffen, de aanwezige arbeidskrachten en het machinepotentieel. Op grond van al deze gegevens maakt de industrie een planning voor haar produktie en zo werkt zij het meest economisch en haalt zij de hoogste produktiviteit.

In de woningbouw geschiedt de planning *geheel buiten de leiding van de bedrijven om*. Wel kan een bedrijf een plan maken voor de bouw van een aantal woningen en dit bij het bevoegde gezag indienen. Het moet dan echter wachten op de rijksgoedkeuring die tot voor een paar jaar voor woningbouw zonder overheidssubsidie niet vereist was, maar in verband met het grote aantal bouwplannen in 1961 weer is ingevoerd. Dat wachten kan een half jaar

duren maar ook een jaar of twee jaar; dat hangt van het voor de betrokken gemeente beschikbaar gestelde contingent af. Is men eenmaal aan de beurt, dan krijgt men de goedkeuring, eerlijk en zonder aanzien des persoons. Dan mag men bouwen, of liever men moet bouwen, omdat na een zekere termijn de goedkeuring vervalt.

Niemand vraagt echter of een rijksgoedkeuring, die op een zekere, te voren niet bekende dag aan een aanvrager wordt afgegeven, hem op dat moment wel gelegen komt. Heeft hij voldoende arbeiders beschikbaar en is zijn hulpmaterieel vrij? De vergunning komt *onverwachts* en de ondernemer moet maar zien, dat hij de planning van zijn bedrijf daaraan aanpast.

Wanneer echter omgekeerd een bedrijf met een omvangrijk werk klaar komt en dus het hulpmaterieel en de arbeiders vrij komen, doch het is niet voor een rijksgoedkeuring aan de beurt, dan mag dit bedrijf niet bouwen, ook al zou het hele bedrijf komen stil te liggen en 50 of 100 man werkloos worden, terwijl de grond en het bouwplan gereed liggen.

Van de zijde van het ministerie is onlangs verklaard, dat hieraan niets te doen is, omdat men bij het afgeven van de rijksgoedkeuringen gebonden is aan *de contingenten* en geen rekening kan houden met het feit, dat ergens een bouwbedrijf een kortere of langere tijd geen werk heeft. Met andere woorden: het bouwbedrijf kan *zelf zijn produktie niet plannen* en het kan *geen initiatieven* tot ontwikkeling brengen.

In de normale industrie neemt *de ondernemer* initiatieven. Hij tast de markt af en hij regelt zijn produktie en zijn verkoop in vrijheid, slechts gebonden aan zijn technische en economische mogelijkheden. *Die vrijheid om naar eigen inzichten te plannen is het geheim van de voortdurend stijgende produktiviteit in onze industrie.* In het bouwbedrijf geschiedt dit alles precies omgekeerd. De gebondenheid aan de rijksgoedkeuringen maakt het onmogelijk grote initiatieven te nemen en het werk te „timen”²⁾.

Er is al jaren geklaagd over het ontbreken van continuïteit in de bouw, maar het is eer erger dan beter geworden. Men blijft werken op wat men noemt kort zicht. Het ene ogenblik kan men het werk niet aan en moet men bovemenselijke pogingen doen om voldoende arbeidskrachten te krijgen om een nieuw werk te bezetten. Het andere ogenblik moet men zijn arbeiders bezig houden met onderhoud of ander „klusjeswerk” of moet de ondernemer machteloos toezien, dat zij in W.-Duitsland gaan werken.

Het is duidelijk, dat dit alles *een funeste invloed* heeft op de *produktiviteit*. Want deze onzekerheid werkt ook door op de arbeiders. Welk belang zouden deze hebben om hun produktiviteit te verhogen, wanneer een hogere prestatie betekent, dat het werk sneller klaar komt en dat zij dan maar moeten zien, dat zij weer aan de slag komen? ³⁾

²⁾ Dit alles is duidelijk en klaar uiteengezet in een interview met Prof. Ir. H. T. Zwiers in „Maatschappij-Belangen” van maart 1963.

³⁾ Zie hierover: „Waarom blijft het bouwtempo ten achter?” door G. Werkman in „Bouw” van 20 juli 1963.

¹⁾ In „Bouw” van 13 april 1963.

Neen, zolang de overheid het bouwbedrijf op een wijze aan banden legt als thans het geval is, zo lang is een planning op lange termijn niet mogelijk. Alleen wanneer een bedrijf zijn produktie *op lange termijn kan plannen*, bestaat de mogelijkheid om tot een grotere jaarproduktie te komen. En, alleen door *een grotere produktie* zullen wij ooit nog eens uit de woningnood kunnen komen.

Dit alles geldt zowel voor het grote bouwbedrijf, dat er zich op laat voorstaan 1.000 of 2.000 woningen per jaar te produceren, als voor de kleine bouwondernemer, die nooit meer dan 8 of 10 woningen tegelijk onderhanden heeft. Al deze waardevolle krachten, die met elkaar aanmerkelijk meer woningen zouden kunnen produceren dan zij thans doen, worden geknot ter wille van een stelsel van contingentering, dat weliswaar het op zichzelf juiste oogmerk heeft, overbelasting van de bouwmarkt te voorkomen, maar nu duidelijk in zijn tegendeel is omgeslagen en er de oorzaak van is, dat steeds meer bouwvakarbeiders en ook gehele bedrijven, het wachten moe, in Duitsland gaan werken.

Maar, zo zal men vragen, kan men in de woningbouw de gehele planning wel aan de leiding van de bedrijven overlaten? Is het geoorloofd om ook in de woningbouw de ondernemers te laten bepalen, niet alleen *hoeveel* woningen zij willen bouwen, maar ook *welke soorten* en in *welke prijzen*? Immers, de woning is een goed van een zo uitzonderlijke sociale betekenis, dat wij de planning van de produktie niet aan het vrije bedrijf, m.a.w. niet aan de wet van vraag en aanbod mogen overlaten.

Hierop is het antwoord, dat wij ook bij een geheel vrij bouwbedrijf de planning *niet aan vraag en aanbod overlaten*. Er is een waardevol correctief: *de woningwetbouw*. De Woningwet heeft in 1901 de woningwetbouw in het leven geroepen, opdat deze zou voorzien in de woningbehoefte van die groepen, *voor welke op de vrije markt niet genoegzaam wordt gezorgd*. Voor deze bouw worden rijksvoorschotten benevens verschillende faciliteiten verleend.

De wetgever ging ervan uit, dat in de normale woningbehoefte het best door het vrije bedrijf — natuurlijk onder voldoende waarborgen voor de kwaliteit van de bouw — kan worden voorzien, doch dat er een speciale voorziening nodig is voor die groepen, die door geringe draagkracht of anderszins niet aan hun trek komen. Aan deze groepen zijn geen grenzen gesteld; de overheid is bevoegd de wet naar bevind van zaken toe te passen.

Doet zij dit goed, dan zal zij niet moeten wachten, totdat na afloop van de rit blijkt, dat voor bepaalde groepen niet is gezorgd. Neen, zij zal tevoren een prognose van de behoefte moeten maken en op grond daarvan een contingent voor de woningwetbouw moeten beschikbaar stellen. Tegen de vaststelling van jaarlijkse contingenten voor de woningwetbouw en de gesubsidieerde en ongesubsidieerde parti-

culiere bouw bestaat dan ook geen enkel bezwaar, mits deze vaststelling gebaseerd wordt op de feiten, d.w.z. op *een grondige kennis van de samenstelling van de woningvraag*. En deze kennis ontbreekt, zoals wij reeds hebben gezegd, in ons land ten enen male.

De vaststelling van de jaarlijkse contingenten voor de woningwetbouw en de gesubsidieerde en de ongesubsidieerde particuliere bouw geschiedt in ons land in de politieke sfeer, waarbij de voorstanders van de woningwetbouw als de sterkste pressiegroep aan het langste eind plegen te trekken. Dit jaar heeft deze vaststelling een belangrijk punt gevormd bij het overleg over de kabinetsformatie, zodat de vijf grote Tweede Kamerfracties, die met alle respect voor hun overige bekwaamheden, op dit gebied volkomen ondeskundig zijn en over geen enkel feitelijk gegeven beschikken, de uiteindelijke beslissing hebben genomen.

Het is verheugend, dat de nieuwe minister van volkshuisvesting direct deze leemte heeft onderkend en het initiatief heeft genomen tot een onderzoek naar de werkelijke samenstelling van de woningbehoefte, waarbij niet alleen gelet zal worden op de aard der behoeften van de onderscheiden bevolkingsgroepen, maar ook op de aanwezige woningvoorraad en de inkomensverdeling van de gehele bevolking.

Nu willen wij geen roet in het eten gooien door de vraag te stellen, *hoe* de regering zich voorstelt, dit onderzoek te doen geschieden. Want dat bij een dergelijk onderzoek heel wat komt kijken, staat wel vast. En wij zijn niet gebaat met een onderzoek, dat evenals een woning- en gezinstelling aan voorbereiding en uitwerking jaren vordert.

De tijd dringt. Wij plannen onze woningbouw op grond van onvoldoende gegevens. Wij behoeven niet zo ver te gaan als de dagbladcommentator, die het woningbeleid na de oorlog „een verbijsterend diletantisme” heeft genoemd, om toch te constateren, dat wij op een verkeerde weg zijn.

De tegenwoordige contingentering geschiedt met de beste bedoelingen. Men wil enerzijds overspanning van de bouwmarkt voorkomen en anderzijds bevorderen, dat in de eerste plaats gebouwd wordt voor die groepen, voor welke de behoefte het meest dringend is. Maar het resultaat is, dat ieder initiatief om de te lage produktie op te voeren wordt gedood en dat de jaarproduktie van jaar tot jaar minder wordt.

De zojuist verschenen Bouwnota van de Minister opent in dit opzicht gunstige perspectieven. De Minister blijkt grote waarde te hechten aan de continuïteit in het bouwbedrijf en stelt zich voor, deze te bevorderen door het scheppen van doorlopende produktiestromen, terwijl bijzondere snelheid en efficiency zullen worden gehonoreerd door extra-toewijzingen uit een daarvoor bestemde reserve. Wij hopen dat daardoor de zo nodige continue produktie mogelijk zal worden die tot een hogere produktie zal leiden, welke wij in de eerste plaats nodig hebben.

's-Gravenhage.

Prof. Dr. Ir. H. G. VAN BEUSEKOM.

(I. M.)

N.V. SLAVENBURG'S BANK

Umwertung aller Werte

De huidige toestand op de arbeidsmarkt heeft reeds tot velerlei commentaar aanleiding gegeven. Oorzaken, toe te passen middelen en gevolgen worden economisch geanalyseerd. De vraag moet evenwel gesteld worden in hoeverre wij hier met een zuiver economisch verschijnsel te maken hebben. Anders gesteld: als wij de huidige verschijnselen op de arbeidsmarkt als maatschappelijk-economisch beschouwen, welk verband is er dan tussen de theoretische economie en de maatschappelijk-economische verschijnselen?

Vergelijken wij de maatschappelijke verschijnselen van nu met die van enkele maanden geleden, dan vallen enkele typische bijzonderheden op.

Ten eerste de *snelheid* waarmee de toestand verandert. In de tijd van de twee weken die aan de troonrede vooraf gingen, heeft zich een omwenteling in het denken voltrokken.

Ten tweede: behalve de snelheid is ook de *aard van de beschouwingen* sterk veranderd. Tot begin september dachten wij in tiende delen van procenten en na het midden in procenten. Dat wil zeggen, wij denken thans aan veranderingen die het *tienvoud* zijn van voorheen. Doordat zowel de snelheid als de maatstaf veranderd is, zijn wij in een explosief stadium gekomen.

Ten derde: vele jaren waren wij erop uit om met geleidelijke veranderingen een evenwicht in de belangrijkste economische grootheden te bewaren. Thans erkennen wij, dat ondanks dit jaren lang „bewaren” van het evenwicht, de situatie *principeel onevenwichtig* is en wij met enkele forse maatregelen, en niet geleidelijk, het evenwicht moeten herstellen.

Ten vierde: wij geloofden ons handelen te moeten baseren op de uitkomst van consistente berekeningen. Dat was ook de zin van de „Macro-economische ramingen”, die bij de begroting waren gevoegd. Maar thans beschouwen wij niet alleen deze ramingen, maar ook de veertien dagen later opgemaakte nota van het Centraal Planbureau hoogstens nog als een interessant document, waarin men bladeren kan om argumenten te vinden voor een buiten dat document om ingenomen positie.

Samenvattend: wij dachten de toestand economisch te beheersen en te kunnen blijven beheersen en wij ontdekten plotseling dat wij deze niet beheersen en dat het evenmin zeker is dat wij in korte tijd weer een voldoende greep op het gebeuren kunnen krijgen.

Zulk een toestand van „Umwertung aller Werte” is vrij zeldzaam. De huidige generatie heeft er enkele medegemaakt waarbij de oorsprong duidelijk van politiek karakter was, nl. bij het uitbreken van de oorlog en in mindere mate bij „Korea” en „Hongarije”. De vorige generatie, waartoe ook schrijver dezes behoort, heeft nog kennis van zulk een toestand bij het uitbreken van de grote depressie en, zwakker, bij de devaluatie van de gulden, in 1936. Toen had het verschijnsel meer economische dan politieke achtergronden. Ook thans is er geen aanleiding om aan politieke oorzaken te denken. Het nieuw opgetreden kabinet is er beslist niet de oorzaak maar wel het slachtoffer van. Dit kabinet kan het niet helpen, maar zit wel met de brokken.

Als wij ons op de huidige toestand bezinnen dan staan wij primair voor de vraag naar het verband tussen de maatschappelijk-economische verschijnselen en de theoretisch-economische verklaring daarvan. Dit vraagstuk is oud. Het gaf Böhm-Bawerk aanleiding tot zijn studie „Macht *oder* Ökonomisches Gesetz” en Van de Tempel tot zijn dissertatie „Macht *en* economische wet”. Voor ons concretiseert zich dit probleem vooral in het verschil tussen de nominale, wettelijk toegestane C.A.O.-lonen en de in feite door de werkgevers aangeboden en betaalde grijze en zwarte lonen. Voor de econoom zijn deze laatste reëel; hij ziet deze voortvloeien uit de „economische wetten”. Als het loon ligt beneden de grensopbrengst van de arbeid is de ondernemer bereid om arbeidskrachten boven dit niveau aan te trekken, hetzij uit Italië of Spanje hetzij door koppelbazen of door andere manipulaties.

Ten eerste ontstaan hierdoor spanningen binnen de groep arbeiders enerzijds en tussen de vakbeweging en haar leden anderzijds en, ten tweede, wordt de toestand zeer onoverzichtelijk. De kosten, die een ondernemer bij een overspannen arbeidsmarkt voor een toegevoegde groep arbeiders kan en wil betalen, hangt namelijk mede af van het verschil tussen het gemiddelde loon en de gemiddelde opbrengst van zijn overige arbeiders. Op iedere 50 arbeiders, die men een gulden te laag betaalt, kan men één arbeider aanstellen die f. 50 boven het normale loon kost. Dit wekt ten onrechte de gedachte dat men dan aan alle arbeiders enkele tientjes loonsverhoging kan geven. Als er beslissingen moeten worden genomen in een situatie, die tegelijkertijd gespannen en onoverzichtelijk is, kan men niet verwachten dat deze beslissingen op grond van calculaties tot stand komen.

Uit het voorgaande volgt tevens dat de maatschappelijke spanning groter kan zijn en zelfs belangrijk groter, dan de economische onevenwichtigheid, die eraan ten grondslag ligt. Maar ook het omgekeerde kan zich voordoen en heeft zich waarschijnlijk in het recente verleden voorgedaan. Er kan een economische onevenwichtigheid zijn die zich niet of nog niet in een maatschappelijke spanning manifesteert. De toestand *lijkt* dan economisch in evenwicht maar is dat niet.

Theoretisch zijn wij voor zulk een toestand blind. Dit komt omdat wij gewoonlijk meer of minder van de volgende postulaten uitgaan:

1. Wij nemen aan dat het handelen in de economische sfeer alleen door economische verhoudingen wordt bepaald.
2. Wij nemen een volkomen doorzichtige markt aan, d.w.z. wij veronderstellen dat wij alle relevante verhoudingen kennen en in rekening kunnen brengen.
3. Wij houden slechts in enkele gevallen rekening met een „time-lag”, terwijl deze in feite steeds bestaat tussen een verandering in de verhoudingen en een daardoor geïnduceerd gedrag, m.a.w. wij denken niet dynamisch genoeg.
4. Wij werken met economische modellen van grotendeels lineaire, functionele verbanden tussen de grootheden. In feite zijn niet enkele maar vele relaties niet-lineair en dient men eigenlijk aan ieder functioneel verband een of meer *onzekerheidsrelaties*, waarschijnlijk van stochastische aard, toe te voegen.

Door zulke postulaten is er een principieel verschil tussen de wereld van het handelen, van het gebeuren en de „denk“-beelden die wij daarvan vormen, deels om die feitelijke wereld te verklaren, deels ook om haar te sturen. Nu hinderen deze verschillen tussen het feitelijk gebeuren en onze theorieën, onze denkbeelden van en over dat gebeuren, ons meestal niet. Er is meestal een grote overeenstemming tussen de feiten en hun projectie in ons denken. Daardoor kunnen wij verklaren en zelfs „voorspellen“. Wij vragen ons dan evenwel niet af binnen welke grenzen dit mogelijk is en eigenlijk zou daaraan een nog veel principiële vraag vooraf moeten gaan, nl.: „Wie ist theoretische ökonomie überhaupt möglich“? Het krachtenveld van de theoretische economie wijkt immers heel sterk af van de motieven die de subjecten in het economisch handelen drijven. Die vragen stellen wij ons onder normale omstandigheden niet, maar wij worden er plotseling mee geconfronteerd in een explosieve situatie als wij vandaag beleven.

Normaal werken wij met economische grootheden die ten opzichte van elkaar in evenwicht verkeren. Wij denken aan veranderingen, in die grootheden, die onderling consistent zijn, d.w.z. waardoor de evenwichtigheid niet verstoord wordt. Wij werken dan met een dynamisch evenwicht. Maar plotseling, en *zonder adequate direct voorafgaande oorzaak*, komt een van onze grootheden in beweging, en daarmee is het geheel van economische grootheden in een kritische fase gekomen.

Op 6 september jl. verklaarde Minister Veldkamp twee collectieve arbeidsovereenkomsten, nl. die voor het horecabedrijf en voor de wasserijen onverbindend. De voorgestelde loonsverhogingen passen niet in het kader. Als de loonontwikkeling toen reeds in een kritisch stadium was geweest, dan had een zo tactisch en politiek ervaren minister die beslissing zo niet genomen en zo niet gemotiveerd. Op 6 september was de loonontwikkeling nog niet in een kritische fase, ondanks enkele moeilijkheden en ongeorganiseerde stakingen in de voorafgaande weken in verband met het optreden van koppelbazen.

Op 10 september melden de kranten dat de directie van de Nederlandse Dok- en Scheepsbouw Maatschappij een bedrag van f. 200.000 zal verdelen over 3.300 uurloners. Gemiddeld is dit per man slechts f. 66,66. Direct daarop verhoogt de Amsterdamse Droogdok Maatschappij het uurloon met 10 cent, maar de regering acht het nog doelmatig daar de looncontroleurs op af te sturen, die door Ir. Thomson van de A.D.M. volledig en open worden ingelicht. „Het is niet netjes om dingen stiekem te doen“, zegt hij.

Op maandag 16 september, dus vlak voor de opening van de Staten-Generaal, publiceren de drie grote vakcentralen, N.V.V., K.A.B. en C.N.V. praktisch overeenkomstige communiqués, waarin zij een „forse loonsverhoging“ als onontkoombare voorwaarde voor de sociale vrede stellen. De verklaring van het N.V.V. wordt nog die zelfde avond voor de radio voorgelezen. *Het loonfront was binnen de tien dagen tussen 6 september en 16 september volledig in beweging gekomen.* En nog voor zij gepubliceerd waren, waren de macro-economische ramingen van het C.P.B. reeds achterhaald. De „Umwertung aller Werte“ voltrok zich met een verbijsterende snelheid, zonder duidelijk zichtbare oorzaken en met als katalysator slechts vrij kleine aanleidingen.

Zoals steeds bij explosieve situaties ontstaan hier kettingreacties. De vakbonden preciseren hun eisen met te stellen

dat de loonsverhoging per 1 januari 8 à 10 pCt. moet bedragen, terwijl de vakantie met 2 dagen verlengd moet worden. Dat dit tot een uitbreiding van de consumptieve uitgaven zal leiden is zeker en daarom neemt de regering zich voor maatregelen te treffen die de consumptie af moeten remmen. *Theoretisch-economisch* is dit volkomen juist, maar even begrijpelijk is dat de vakbonden hierop *sociaal-politiek* antwoorden dat dan hun eisen weer hoger zullen worden. Dit is een haast klassiek voorbeeld van een circulaire werking van de ene maatregel op de andere, of anders gezegd, van een kettingreactie.

Wij zullen hier geen kroniek van de gebeurtenissen geven; evenmin willen wij trachten in concreto de dieper liggende oorzaken op te sporen of aan te geven hoe de loonpolitici thans behoren te handelen. Bewust schrijven wij hier *loonpolitici* en niet *loontheoretici*. Economische onevenwichtigheden hebben hier een sociale onrust veroorzaakt, die eerst overwonnen moet zijn voor het schip van de maatschappij weer op het economische stuur zal kunnen reageren. De vergelijking met een schip dat uit het roer gelopen is of met een auto die in een slip geraakt is, dringt zich hier op. In al die gevallen zijn „ongewone“ en soms zelfs „tegennatuurlijke“ middelen nodig om de gewone middelen weer toe te kunnen passen. De vakbeweging van de arbeiders realiseert zich dit blijkbaar sterker dan de werkgevers en de regering.

Wij wezen er reeds op, dat situaties als de huidige, waarin het economisch leven in verwarring komt door het „kritisch“ worden van een bepaalde grootheid vrij zelden voorkomen. De moord in Serajewo in 1914, de deconfiture van de Oesterreichische Creditanstalt in 1931 en de twee ton van de N.D.S.M. zijn op zich zelf slechts onbelangrijke aanleidingen tot de eerste wereldoorlog, de grote depressie van 1931 en de loonchaos van 1963. Theoretisch lijkt het mij even weinig zinvol te trachten uit zulk een aanleiding de aardverschuiving te verklaren als thans te voorspellen onder welke verhoudingen een nieuw evenwicht zal worden bereikt. Er is wel alle aanleiding ons te bezinnen op de relatie tussen het maatschappelijk gebeuren en de theoretische projectie daarvan.

Hoe kan een kleine aanleiding zulke belangrijke gevolgen hebben? Hoe is het mogelijk, dat wij een fundamentele onevenwichtigheid niet duidelijk waarnemen en dat wij het gevaar van spanningen pas bemerken als deze zich op gevaarlijke wijze gaan ontspannen? Hoe past een en ander in ons „model“? Ondanks alle bezwaren menen wij dit aan analogieën uit de mechanica en de natuurkunde duidelijk te kunnen maken. Als men op een niet volkomen horizontaal vlak een ruwe en een gladde steen legt, zullen deze *dank zij de wrijving* blijven liggen. Wij kunnen de relaties tussen deze stenen (lonen en winst) door verschuivingen bewust veranderen. Ook kunnen wij de helling van het vlak binnen zekere grenzen veranderen, zonder dat dat invloed op de onderlinge relatie van de stenen heeft. Maar bij een bepaalde helling gaat de gladde steen schuiven en niemand kan precies aangeven waar dit schuiven ophoudt. De relatie tussen beide stenen is plotseling onbepaald geworden. Tot een bepaald moment was het evenwicht, mede, door de wrijving, nog stabiel maar als er een labiel evenwicht is ontstaan, dan zijn wij in een veelal onvoorspelbare situatie.

Ook in de economie hebben wij, *dank zij de wrijving*, in feite evenwichten. Zelfs tussen homogene goederen is de elasticiteit van de vraag niet oneindig groot, evenmin als de wrijving op een vlak niet oneindig klein is. Dank zij de

wrijving ontstaan evenwichten waar deze anders niet zouden bestaan, maar als gevolg van deze zelfde wrijving kan een situatie reeds lang labiel zijn zonder dat wij dit merken! Wat dit betreft ligt een vergelijking met ondergekoeld water voor de hand. Een kleine aanleiding, een enkele ijskristal of een schokje, doet dan het gehele vat met ondergekoeld water in ijs overgaan. Zo kunnen er ook in de economie onevenwichtige situaties bestaan die door een kleine aanleiding een principiële verandering in de toestand veroorzaken.

In de theoretische economie gaan wij er meestal van uit dat onze functies continu-variabel zijn, d.w.z. dat een „oneindig kleine” verandering in een van de grootheden een eveneens „oneindig kleine” verandering in een andere grootheid ten gevolge heeft. In feite kennen wij evenwel geen „oneindig kleine” veranderingen maar alleen grotere of kleinere sprongen in prijzen en hoeveelheden. Deze discontinuïteiten veroorzaken evenwichten in situaties waarin er zonder discontinuïteit geen evenwicht zou bestaan; maar op het kritische moment is het dan ook onbepaald of een verandering wel of niet intreedt. Houdt men verder rekening met een vertraagd reageren in de tijd en de werking van niet-economische factoren, dan is het duidelijk dat zich in de economie verschijnselen voor kunnen doen zoals wij bij de stenen op het niet horizontale vlak hebben beschreven. In onze modellen vinden deze factoren evenwel geen plaats.

Een andere oorzaak voor het kritisch worden van een

economische grootheid is gelegen in het bestaan van kritische waarden waarbij een ontwikkeling van positief naar negatief springt. Een jongen zit beneden op een wip en kruipt naar boven. Hij komt hoe langer hoe hoger, maar als hij even het midden gepasseerd is, klapt de wip om en bij voortgaan in de zelfde richting gaat de jongen naar beneden. Zulk een „omslaan” van winst in verlies van een positief tot een negatief saldo op de betalingsbalans heeft in de economie zeer belangrijke gevolgen. Een netto winst op de omzet van 2 pCt. kan door een kostenstijging van 3 pCt. in een verlies omslaan en aanleiding zijn om een groot investeringsplan niet uit te voeren. Ja, reeds de kans, resp. de gedachte dat er kans is op zulk een kostenstijging kan dit effect hebben!

Het effect van positief contra negatief is zeer groot, maar de marge tussen beide is vaak zeer klein. Wij moeten er ons dus eigenlijk over verwonderen dat aardverschuivingen als gevolg van niet voldoende voorziene fundamentele, resp. aanhoudende onevenwichtigheden zich zo zelden in de economie voordoen. Dat zal ook wel de reden zijn waarom deze onvoldoende in onze economische modellen zijn ingebouwd en waarom wij na jaren van bewust gevoerd loonbeleid, in tien dagen de grond onder onze voeten voelden wegzakken.

Moge de huidige situatie enerzijds leiden tot de nodige bescheidenheid en anderzijds een stimulans voor verdiepte analyse en bezinning op de relatie tussen maatschappelijke werkelijkheid en haar theoretische projectie zijn.

Delft.

Prof. Dr. W. J. VAN DE WOESTIJNE.

Loonpolitiek is nog geen loonbeleid

Aan de heldere analyse die Dr. Hessel in zijn bijdrage „Een raming is nog geen loonpolitiek”¹⁾ van de huidige loonpolitieke problematiek heeft gegeven valt weinig toe te voegen. Als hij echter opmerkt dat in een situatie van een fundamenteel overspannen arbeidsmarkt en de daarmee gepaard gaande meer blijvende zwarte loonvorming vooral de loonpolitiek als instrument in gevaar wordt gebracht, rijst de vraag of dit gevaar niet acuut is geworden doordat in de afgelopen jaren van het loonpolitieke instrument een dusdanig gebruik is gemaakt dat zelfs het meest geharde gereedschap daartegen niet bestand zou zijn gebleken.

Dat na de invoering in 1959 van wat achteraf bezien misschien wat eufemistisch als vrijere loonvorming werd bestempeld, het loonpolitieke instrument een enkele maal moest worden gehanteerd, had ongetwijfeld zijn reden. Die invoering immers vond plaats onder ongunstige omstandigheden. De overgang van de geleide naar de vrijere loonvorming voltrok zich op een tijdstip waarop na een periode van bestedingsbeperking en loonstabilisatie de verwachtingen door de snel verbeterende conjunctuur hoog gespannen waren en de eerste tekenen van een overspannen arbeidsmarkt zich reeds deden gevoelen. Zij kwam bovendien tot stand meer uit politieke overwegingen dan uit na rijp beraad verkregen inzicht, waardoor weinig klaarheid bestond omtrent de toe te passen spelregels.

¹⁾ Zie „E.-S.B.” van 25 september jl.

Betwijfeld moet worden of de noodzaak bestond het loonpolitieke instrument zo veelvuldig scherper te slijpen. Zonder te bogen op volledigheid zij in dit verband herinnerd aan de kwesties rondom de 101 of 102 lijn, de $\frac{1}{2} \times$ lijn, de maatstaven voor de produktiviteitsontwikkeling, het incalculeren van toekomstverwachtingen, de vijf- of tienjarige, rechte of kromme trend, het effect van arbeidstijdverkorting, de tussentijdse herzieningen, de Wassenarse formule, de opstapjes en last but not least de criteria voor de toetsing zelve.

Het gevolg was dat elke nieuwe, vaak op korte termijn gegeven interpretatie of aanwijzing meer of minder discriminerend werkte ten aanzien van die bedrijfstakken en ondernemingen waarvan de collectieve contracten nog de toetsing moesten passeren, waardoor ongewenste en vooral voor de werknemers psychologisch vaak moeilijk verteerbare onevenwichtigheden in de loonvorming ontstonden, terwijl bestaande onevenwichtigheden werden vergroot.

De door de voortschrijdende industrialisatie veroorzaakte toenemende spreiding en interdependentie van de bedrijven had bovendien tot gevolg dat regionale bindingen veelal zwaarder gingen wegen dan de landelijke verhoudingen binnen de afzonderlijke branches. Kon tijdens de centraal geleide loonpolitiek voor dergelijke gevallen nog vaak een oplossing worden gevonden doordat een zekere beleids-marge afwijkingen van de richtloonlijn mogelijk maakte, het herhaaldelijk ingrijpen in het gedifferentieerde systeem en de stringente toepassing van de spelregels liet voor het

voeren van een dergelijk beleid slechts weinig speelruimte.

Een loonpolitiek, die met de praktijk van de loonvorming onvoldoende rekening houdt leidt in een krappe arbeidsmarkt onvermijdelijk tot spanningen, zowel in het bedrijf als in het georganiseerd bedrijfsleven. Wanneer een individuele werkgever zich ten gevolge van een door die spanningen veroorzaakt dreigend verloop gesteld ziet voor de keuze van een ernstige onderbezetting van het productie-apparaat of het betalen van hogere lonen, zal hij in het algemeen zo veel mogelijk trachten binnen het raam van de c.a.o. een oplossing te vinden door de mogelijkheden die het contract nog biedt volledig uit te buiten. Wanneer ook deze mogelijkheden zijn uitgeput, zal hij de verantwoordelijkheid voor zijn onderneming zwaarder laten wegen dan zijn verantwoordelijkheid als bedrijfsgenoot voor de „witte” loonvorming en noodgedwongen zijn toevlucht zoeken in de zwarte.

Een dergelijke ontwikkeling brengt het georganiseerd bedrijfsleven en in het bijzonder de vakbonden, doordat zij rechtstreeks bij de loonvorming betrokken zijn, in een bijzonder moeilijke positie. Het georganiseerd bedrijfsleven is primair verantwoordelijk voor de belangenbehartiging van de gezamenlijke leden. Met name voor de vakbeweging is de collectieve arbeidsovereenkomst hiervoor een onmisbaar instituut. Aangezien dit instituut door de zwarte loonvorming wordt ondergraven, zal zij deze alleen al om die reden principieel moeten afwijzen. Dit brengt mede, dat de zwarte loonvorming zich voornamelijk buiten de vakbeweging om zal voltrekken, waardoor het gevaar dreigt dat zij de greep op haar leden verliest.

Het gewijzigd systeem van loonvorming, waartoe de S.-E.R. in 1961 adviseerde leek aanvankelijk de verwachting te wettigen dat aan de praktijk van de loonvorming meer aandacht zou kunnen worden besteed. Uitgangspunt van het S.-E.R.-advies was immers „... dat de loonontwikkeling in feite van een groot aantal factoren afhankelijk is, die van een zodanige diversiteit zijn dat zij niet in een enkele formule zijn te vangen. Ook is de rol die deze factoren afzonderlijk spelen niet onder alle omstandigheden dezelfde. De beoordeling en de waardering van deze factoren kunnen met het oog op de concrete loonvaststelling in eerste aanleg het beste door de bedrijfsgenoten zelf geschieden, hetgeen evenwel impliceert dat hun hiertoe een voldoende mate van bewegingsvrijheid moet worden gegeven”.

Spoedig bleek echter, dat het loonpolitieke instrument opnieuw in volle omvang zou worden gehanteerd. Aan de S.-E.R. werd advies gevraagd over de begrenzing van de stijging der loonkosten in 1962. In het advies werd van de drie mogelijkheden tot aanduiding van de mogelijk geachte loonkostenstijging, namelijk een globale aanduiding, maximum en minimumcijfers of een concreet stijgingspercentage, de meest stringente gekozen, resulterende in het bekende cijfer van 2,7. De bewegingsvrijheid van de bedrijfsgenoten werd in feite wederom tot tiende procenten gereduceerd. Een psychologisch bijzonder ongelukkige bijkomstigheid

was voorts dat het percentage zo laat bekend werd, dat een aantal onderhandelingen over contractsherziening moest worden uitgesteld en dat elke indicatie van de mogelijke loonkostenstijging op langere termijn ontbrak.

Het feit dat enkele op zichzelf vrij onbetekenende voorvallen in korte tijd tot een algemene crisis aan het loonfront konden leiden duidt aan hoe hoog de spanningen waren opgelopen. Het zou van weinig realiteitszin getuigen de oorzaak hiervan uitsluitend in de overspannen arbeidsmarkt te zoeken. Naar het zich laat aanzien schijnt een forse loonsverhoging thans in deze crisis tijdelijk soelaas te moeten brengen, waardoor echter noch het probleem van het arbeidstekort noch het probleem van de zwarte lonen wordt opgelost.

Dit resultaat van ruim vier jaar vrijere loonvorming overziende, kan men zich afvragen of het niet beter zonder crisis en zonder geschokt vertrouwen in het systeem had kunnen worden bereikt door minder loonpolitiek en meer loonbeleid.

Hoe de verdere ontwikkelingen zullen zijn, laat zich slechts gissen. Indien deze ontwikkeling zou gaan in de richting van een versnelling van de aanpassing van het loon- en prijspeil aan dat van de omringende landen, die in het S.-E.R.-advies inzake het systeem van loonvorming voor 1961 als onontkoombaar wordt beschouwd, dan zullen alle kunstmatigheden, waardoor het Nederlandse prijspeil zich van het buitenlandse onderscheidt, zo spoedig mogelijk moeten verdwijnen. Dit geldt met name voor de huur- en consumentensubsidies. Het valt te betwijfelen of in het kader van een dergelijke aanpassing het geven van afzonderlijke huurcompensaties nog past, waarmede uiteraard niet gezegd wil zijn, dat bij het bepalen van de omvang van de loonaanpassing met het hogere huurpeil geen rekening moet worden gehouden.

Men zal zich overigens geen illusies behoeven te maken, dat zo'n versnelde aanpassing van het loon- en prijspeil meer dan een nominale aanpassing zal inhouden. Een vergroting van de welvaart is er zeker niet door te verwachten. Integendeel, indien Nederland wat het loon- en prijspeil betreft, geen „goedkoopte eiland” zal kunnen zijn, zal het zich niet kunnen veroorloven dit ten aanzien van het arbeidsklimaat wel te blijven. Dit betekent, dat meer vrouwen aan het arbeidsproces zullen moeten deelnemen, dat meer bereidheid zal moeten worden opgebracht tot het verrichten van overwerk en ploegenarbeid, dat de zaterdag ten dele zal moeten worden ontheiligd, zodat de in semi-continudienst werkende bedrijven in staat zijn eenzelfde produktietijd te halen als in het buitenland en dat ten slotte de vakbeweging medewerking zal moeten verlenen aan de invoering van vol-continudiensten, ook wanneer daartoe niet uitsluitend een technische noodzaak bestaat. Zou daartoe geen bereidheid bestaan, dan zullen wij genoegen moeten nemen met een niet onbelangrijk lager welvaartsniveau dan in het buitenland.

Haarlem.

Mr. W. J. WIJNBERG.

U reageert op annonces in „E.-S.B.”? ★ Wilt U dat dan steeds kenbaar maken!

Europa-bladwijzer

No. 22

Belastingen.

Een vertegenwoordiger van de Duitse Bierbrouwers Organisatie met de toepasselijke naam *Biergans*, heeft in de „Brauwelt” van april 1963 (blz. 561-571) een goed artikel geschreven over de „Steuerprobleme des gemeinsamen Marktes”, waarin hij de concurrentieverstorende werking van de fiscale ongelijkheid in de lid-staten behandelt. Met de opstellers van het rapport Neumark — waarvan men een uitstekende samenvatting kan vinden in „La Fiscalité du Marché Commun” (april 1963, blz. 86-99) gemaakt door *J. Kaufmann* en *N. von Kunitzki*, „das Programm der Steuerharmonisierung in der EWG” — is hij van oordeel, dat het niet voldoende is de omzetbelasting te harmoniseren, maar ook die op inkomen en vermogen, gezien hun veelal kostprijsverhogende werking.

Het uitkomen van het rapport van het door de Commissie ingestelde Fiscaal en Financieel Comité (167 blz.) heeft een aantal discussiepunten aan de orde gesteld, o.a. de vraag in welke mate indirecte belastingen geharmoniseerd dienen te worden. Men is unaniem vóór een belasting op de toegevoegde waarde, maar over de toepassing daarvan bestaat nog wel verschil van mening, zowel wat de techniek van het stelsel betreft als over de daaraan te stellen doeleinden voor de fiscale harmonisatie.

Zeer ruim in zijn opvattingen is *H. Fus* („der Volkswirt”, 17e jaarg., no. 19, blz. 892-894) in „Systemgleichheit der Egalisation”. Zijns inziens berust de, door hem bestreden, stelling dat harmonisatie egalisatie zou moeten inhouden op een frans-mercantiele gedachtengang. Het uitgangspunt van het rapport-Neumark — dat de Gemeenschap door harmonisatie van de belastingen één economische ruimte zou gaan vormen — trekt hij in twijfel, doordat nog andere factoren concurrentieverstorend werken. In de Verenigde Staten is dit nu nog het geval. Aan het stelsel van de „Tax valeur ajoutée” kleven eveneens distorsiemogelijkheden, die door uitzonderingsbepalingen of door een ongelijke belasting van dezelfde produkten in de verschillende landen kunnen worden veroorzaakt. Volgens *Biergans* zou dit voor bier het geval zijn. Een heffing volgens het oorsprongsbeginsel verdient vanuit de gewenste concurrentieverhoudingen gezien sterk de voorkeur boven indirecte belastingen, doordat dan het wegvallen van de fiscale grenzen mogelijk wordt. Toch is ook dit, volgens *Prof. V. Uckmar* in een artikel over „het Italiaanse belastingstelsel en het E.E.G.-Verdrag” („La Fiscalité du Marché Commun”, april 1963, blz. 83-85) nog te weinig voor een goede werking van het Verdrag.

In het bovengenoemde artikel van *Kaufmann* en *von Kunitzki* wordt centraal gesteld, dat aanmerkelijke verschillen in de directe belastingen tot verstoring van de concurrentieverhoudingen en tot ongunstige beïnvloeding van de mobiliteit der produktiefactoren kunnen leiden. Een stelling, die in het voorgaande reeds lag opgesloten, is, dat verschillen in het belastingtarief minder storend zullen werken dan verschillen in de structuur van het belastingstelsel. Echter zal de tegenhanger van de verschillen in tarieven, nl. het niveau van de overheidsuitgaven, bepaaldelijk wel nationale verschillen in de concurrentie-

verhoudingen teweeg kunnen brengen, zeker als men daarbij de differentiatiemogelijkheden der overheidsuitgaven betreft.

Een nadere uitwerking van de harmonisatie-problematiek is volgens *Prof. Antal* (zie zijn in Europa-bladwijzer no. 20 — in „E.-S.B.” van 19 juni jl. — besproken artikel) pas mogelijk, als men meer weet van de richting, die de verdere politieke integratie in zal slaan. Zonder verdere voortgang daarvan komt elke uitspraak over harmonisatie van overheidsuitgaven in de lucht te hangen. Deze gedachte is terug te vinden bij *C. Cosciani* in „Gemeinsamer Markt: Besteuerung im Ursprungsland oder im Bestimmungsland” („Weltwirtschaftliches Archiv”, 1963, Heft 2, blz. 211-235). Juist omdat hij verwacht, dat politieke integratie voorlopig zal uitblijven, houdt hij het op het zgn. bestemmingsland-beginsel, omdat het oorsprongsbeginsel de omstandigheden van een eenheidsmarkt als noodzakelijke voorwaarden heeft. Het meest extreme standpunt wat de harmonisatie der belastingen betreft, neemt tot op heden *Mr. W. P. van Sikkelerus* in „het Weekblad voor Fiscaal Recht” („Harmonisatie van de belastingen in de E.E.G.”, 1963, blz. 136-142) in, door te stellen, dat opheffing van het concurrentieverstorende element bestaat uit gelijkmaking van de tarieven en de vrijstellingen.

De consequenties van deze problematiek voor Engeland worden door *G. H. Sharman* in „The Common Market - fiscal implications of non-membership” („The Accountant”, 1963, blz. 214-216) behandeld. Door de in de Gemeenschap nagestreefde systematiek van een consumptiebelasting, zal de concurrentiepositie van Engeland met zijn laag niveau van indirecte belastingen aanmerkelijk verslechteren ten opzichte van die van de E.E.G.-landen; er wordt bij export uit Engeland slechts weinig terugbetaald aan de Engelse producent. Daardoor zal Engeland, wil het zijn export naar de E.E.G. handhaven of vergroten, gedwongen zijn op fiscaal gebied dezelfde gedragslijn te volgen als in geval van toetreding.

Kapitaal.

De *Chase Manhattan Bank* wijdt in zijn „Report on Western Europe” van april-mei 1963 aandacht aan de Europese kapitaalmarkten. Het aantal ter beurze genoteerde effecten in West-Europa is niet hoog in vergelijking tot de Verenigde Staten. Als oorzaken worden aangevoerd de hoge interne financieringen, de na-oorlogse financiële hervormingen, waardoor de bestaande schulden sterk verminderden en een verminderd aanbod van kapitaal door een sterke inhaalvraag voor duurzame gebruiks-goederen. Als gevolg van de daling van winstmarges wordt de laatste jaren een toenemend gebruik gemaakt van de beurs ter verkrijging van financiën voor expansie. Het totaal van geëmitteerde bedragen in de E.E.G., Engeland en Zwitserland van 1962 bedroeg ca. 85 pCt. van dat in de Verenigde Staten; maar voor de E.E.G. betekent dat een verdubbeling sinds 1957. De netto-investeringen in de E.E.G. beliepen in 1961 ca. \$ 20,6 mrd. tegen \$ 10 mrd. in de Verenigde Staten. De kapitaalmarkten in Europa zijn nog overwegend nationaal, een verschijnsel dat gedeeltelijk

door overheidsreguleringen in stand wordt gehouden. Nederland en Zwitserland zijn gunstige uitzonderingen. De integratie verloopt moeilijk, o.a. door de verschillende structuur van het bankwezen in de diverse landen. Een novum in dit opzicht is de lening van de Noorse Stadsbank die emitteerde in 17 valuta's, waardoor houders gevrijwaard werden tegen devaluatierisico's en tevens kunnen profiteren van eventuele appreciaties.

In de „Westminster Bank Review” (mei 1963, blz. 14-23) schrijft *E. Bock* over „The City and the Common Market”. Het voorstel van de Commissie om de kapitaalmarkten te liberaliseren, stuit op verschillende moeilijkheden, o.a. als gevolg van verschillen in de belastingstructuur. Belangrijk is de kritiek van de „International Federation of Stock Exchanges” op de onbevredigende wijze waarop in de Zes het vraagstuk van de verslaggeving en de openlegging van bedrijfsgegevens wordt benaderd. Hierdoor is het moeilijk continentale bedrijven te doen registreren op de Londense Stock Exchange. Een beletsel daarvoor is ook de omstandigheid, dat de Europese beurzen onder stringente overheidscontrole staan. Dit betoog wordt aangevuld door *Ch. P. Kindleberger* in het „Weltwirtschaftliches Archiv” (1963, Heft 2, blz. 189-208): „European Economic Integration and the development of a single financial center for long-term capital”. Hij verwacht dat, zelfs bij toetreding van Engeland tot de E.E.G., de kapitaalmarkt van New York zich als gevolg van zijn absolute omvang zal ontwikkelen tot het financiële centrum, ook voor de E.E.G.

Monetaire vraagstukken.

In een artikel „Britain and the E.E.C.: Monetary and Financial Problems” („Westminster Bank Review”, november 1962, blz. 248) toont *J. T. L. Delacave* zich voorstander van een versterking van de bevoegdheden van het Monetair Comité, omdat hij het onwaarschijnlijk acht, dat het huidige systeem van consultaties bij verstoringen in het externe evenwicht bevredigend werkt. Tariefrestricties en/of herwaardering van de valuta kunnen immers voorshands niet worden toegepast. De E.E.G. zal om de stabiliteit te vergroten verplicht zijn de sleutelvaluta's te steunen. De „Währungsperspektiven des Gemeinsamen Markets” worden eveneens door *J. M. de Wilmars* uiteengezet („Weltwirtschaftliches Archiv”, Band 90, Heft 2, blz. 350-376). Het Verdrag schrijft een aantal „minimum”-regels voor, welke voorlopig voldoende worden geacht. Wil men verder, dan zijn er een drietal mogelijkheden, waarvan als eerste kan worden verwezenlijkt een verdergaande coördinatie die zal leiden tot een gemeenschappelijke politiek, met name ten aanzien van de overheidsuitgaven. De auteur ziet dit als proef voor de tweede mogelijkheid, nl. een supranationale monetaire politiek als aanvulling op de huidige verdragsregels. Als laatste, voorlopig nog onbereikbare, mogelijkheid vermeldt hij de volledige monetaire unie. Deze is pas doorvoerbaar na politieke integratie en dan wel wenselijk maar niet essentieel.

De „Revue du Marché Commun” wijdt ook aandacht aan de laatste mogelijkheid: „La monnaie européenne est-elle une utopie ou la réalité de demain?” (dec. 1962, blz. 457-462). Veel meer wordt niet verteld, dan dat „op den duur” de economieën zo verstrengeld zullen zijn, dat een Europese munt nodig wordt ter consolidering en versterking van de Europese eenheid. De problematiek van de volgorde van invoering en de verhouding tot de nationale evenwichtseisen blijft onvermeld.

Energie.

Het vraagstuk van de Europese energievoorziening krijgt steeds meer aandacht. De publikatie van het „Memorandum betreffende het energiebeleid” (augustus 1962, 35 blz.) en „Het Onderzoek naar de energievoorzichten op lange termijn in de Europese Gemeenschap” (december 1962, 203 blz.), beide afkomstig van de Interexecutieve Commissie van de Europese Gemeenschappen, hebben al verscheidene standpuntbepalingen en commentaren uitgelokt. In het „Mitteilungsblatt des Studienausschusses des Westeuropäischen Kohlenbergbaus” van oktober 1962, is men het op talloze punten niet met de inhoud van het Memorandum eens. Dit betreft niet alleen de uitgangspunten dat de prijsontwikkeling van de ingevoerde aardolie zich op hetzelfde niveau zal blijven bewegen, dat de prijzen van de Amerikaanse kolen tegen dezelfde prijzen kunnen worden betrokken, en dat de olievoorziening nog wel voor 50 jaren verzekerd zou zijn. Men acht ook de voorgestelde maatregelen ter oplossing van de problemen volstrekt ongeschikt. Een zo risicovrij mogelijke politiek wordt gewenst, en dat zou betekenen dat de door de Interexecutieve Studiecommissie voorgestane drastische maatregelen, maar liever niet genomen zouden moeten worden. Het standpunt van de Westeuropäische Kohlenbergbau en de Britse National Coal Board, is nader uitgewerkt in een rapport „Die Energieversorgung Europa's” (februari 1963, 36 blz.). Dit rapport geeft een meer cijfermatige ondersteuning van de conclusies uit bovengenoemd rapport. Ook hier wordt het feit beklemtoond, dat een eventuele sluiting van enkele mijnen niet meer ongedaan gemaakt kan worden, mocht er in de toekomst behoefte bestaan aan verdere expansie van de mijnbouw.

Ook van de kant van de Belgische Petroleum Federatie is stelling genomen in de controverse in een rapport getiteld „Het Europese Energiebeleid” (Brussel, april 1963, 37 blz.). Hierin wordt de mening verkondigd, dat de aardoliereserves zeker voldoende zullen zijn voor de eerstkomende 50 jaren en dat eventueel daarna het aardgas en de kernenergie als belangrijke derde bron zich een plaats zullen hebben verworven. Het aan het sluiten van mijn en verbonden risico acht men zwaar overtrokken. Bovendien is men van mening, dat de mijnindustrie in toenemende mate met personeelsmoeilijkheden te maken zal krijgen, hetgeen expansie zal tegengaan. De voorstellen van de Interexecutieve Commissie betreffende selectieve subsidies, in samenhang met een open energiemarkt en harmonisatie van de tarieven en belastingen op de verschillende energiesoorten worden verwelkomd. Maar men staat sceptisch tegenover de voorstellen tot voorraadvorming, welke last men graag af zou willen wentelen van de oliemaatschappijen naar de Gemeenschap, omdat aan deze voorraadvorming een politiek veiligheidsmotief ten grondslag ligt.

Over het meer beperkte vraagstuk van de pijpleidingen is een ons toegezonden Noot verschenen, die het standpunt van de gezamenlijke Europese oliemaatschappijen bevat. De olie-industrie wenst de pijpleidingen niet gerangschikt te zien onder de klassieke transportmiddelen, omdat men vreest dat door bescherming van de klassieke transportmiddelen, zoals die dikwijls plaatsvindt, de aardolie-industrie ernstige schade zal lijden. De Unie van Industrie Federaties in de Europese Gemeenschap en de Internationale Kamer van Koophandel hebben het standpunt van de olie-industrie onderschreven.

Planning.

Over de mogelijkheid van planning op Europees niveau wordt steeds meer geschreven, vooral door Franse auteurs, die hun methode van „programmation” propageren. In het „Bulletin SEDEIS”, (20 december 1962, blz. 1-16) is de voordracht van *Robert Marjolin* voor het Colloque International sur la Programmation économique, gehouden te Rome van 30 november - 2 december 1962, opgenomen. Marjolin acht vrijwillige medewerking van alle economische krachten een essentiële voorwaarde voor programmering. Het doorzichtig maken van de Europese marktverhoudingen en de beoordeling van het nationaal beleid der partners op innerlijke consistentie ziet hij als belangrijke doelstellingen evenals het harmoniseren van de monetaire politiek, het voor de groei op lange termijn te voeren structuurbeleid en van het beleid ten aanzien van de ontwikkelingslanden.

Richard Bailey („Westminster Bank Review”, februari 1963, blz. 11-22) staat huiverig tegenover een Europlan, al erkent hij wel, dat het voor de overheid nuttig is om een beter inzicht te krijgen in eigen toekomstmogelijkheden. Het Europlan gaat volgens hem veel verder dan de in het Verdrag vastgestelde coördinatie der economische politiek. De huidige Commissaire Général au Plan, *Pierre Massé*, vertelt over „French methods of Planning” in „The Journal of Industrial Economics” (Oxford) van november 1962 (blz. 1-17). In de „Revue du Marché Commun” van februari 1963 (blz. 49-55) „l'Europe et l'idée de programmation” maakt dezelfde auteur het stapje naar „Europa”. In „Problèmes de l'Europe” (18/1962) vinden we een meer systematische behandeling van de planning in de E.E.G. Een vijftal inleiders, voor Nederland *Ir. J. Sandee*, geeft een overzicht van de diverse nationale regelingen.

De kritiek van Erhard op de vermeende centralisering van de economische politiek in Brussel wordt besproken door *Günther Buttens*: „Die zukünftige Wirtschaftspolitik der EWG” („Europa Archiv”, 5, 1963, blz. 75-85). De kritiek van Erhard is nogal overtrokken, temeer daar recente Duitse ervaringen erop wijzen, dat ook thans in West-Duitsland prognoses worden gemaakt. De E.E.G. pretendeert voorlopig niet méér dan een coördinatie van de diverse nationale en sectorprognoses tot stand te brengen. Erhard meent, echter, dat de Europese programmering toch dirigistisch zal zijn, als het Franse voorbeeld wordt gevolgd. Het blijkt nl., dat het in de praktijk voor een onderneming, die zich niet houdt aan de richtlijnen van het Franse Plan, zeer moeilijk blijkt kredieten te krijgen van de grote genationaliseerde Franse banken.

Landbouw.

In „Agrarwirtschaft” (december 1962, blz. 397-406) „Agrarfragen im Meinungsstreit” geven *A. Hanau*, *R. Plate* en *E. Woermann*, de Westduitse leden van de commissie van 8 deskundigen, die in opdracht van de Commissie en

de Westduitse minister van Landbouw Schwartz, de invloed moesten nagaan van een verlaging van de landbouwprijzen op de inkomensverhoudingen in West-Duitsland, antwoord op de tegen hun rapport ingebrachte kritiek, die wat het Deutsche Bauernverbandes betreft blijkt te berusten op een — opzettelijk — gebrekkig lezen van het rapport. Uitdrukkelijk wordt hierin nl. gesteld, dat „Es kann nicht Ziel der Agrarpolitik sein, Arbeitskräfte mit ungenügender technischer Ausrüstung, geringe Produktivität und niedrigen Einkommen in der Landwirtschaft zu halten”. Zoals bekend, produceert de Duitse boer tegen de hoogste kosten zodat de weerstand van de Duitse boeren tegen het rapport wel begrijpelijk is: zij voeren een achterhoedegevecht, al laat zich nog niet voorspellen hoe lang dit nog zal duren.

In een constructief rapport van *Dr. H. B. Kröhn* „Vorausschau auf die Versorgungslage der E.W.G. um 1970” („Agrarwirtschaft”, 11/1962, blz. 349-358) vinden we de volgende conclusie: „Indien de Franse graanproductie wat gestimuleerd zal worden is het mogelijk, dat in 1970 de E.E.G. geen invoer van granen meer zal behoeven zodat dan een flinke stap is gezet op de weg naar Europese autarkie, een vooruitzicht, dat vooral de belangrijke Amerikaanse landbouwexport onaangenaam zal zijn”.

In „Economische Unie en Landbouwpolitiek in de E.E.G.” („Economie”, maart 1963, blz. 324-365) merkt *Drs. W. le Mair* op, dat tot nog toe op het gebied van de landbouwstructuur-politiek nog weinig is gedaan. *Prof. Thurlings* („De landbouw in de E.E.G.”; „Maatschappijbelangen”, 1963, no. 3, blz. 140-147) ziet hier een dreigend conflict omdat, ondanks de geringe vraagelasticiteiten, alle landen hun best doen de productievoorwaarden te verbeteren, ja zelfs nieuwe cultuurgrond in gebruik te nemen. Het gemeenschappelijk landbouwbeleid beweegt zich vooral op het vlak van het markt- en prijsbeleid. Le Mair beziet dan de landbouwverordeningen vanuit drie gezichtspunten: de vervanging van de nationale marktregelingen door een gemeenschappelijk beleidsinstrumentarium; de toenadering van de prijsniveaus der partnerlanden; de gemeenschappelijke verantwoordelijkheid voor de financiële consequenties van het gevoerde markt- en prijsbeleid. Tenslotte worden enige institutionele vraagstukken door hem besproken. De landbouwverordeningen worden eveneens besproken door *C. Groot*: „Het gemeenschappelijk landbouwbeleid gestart”. („Economie”, april 1963, blz. 396-419).

In het „Journal of Common Market Studies” (no. 3, blz. 256-262) heeft *P. G. Elkan* een berekening gemaakt van „The Cost of Dumping Butter” in het Verenigd Koninkrijk in 1961. Vooral Frankrijk heeft zich hieraan schuldig gemaakt. Groothandelsprijzen van Franse boter in Londen waren de helft van die in Parijs. Schrijver bespreekt de methoden om van de surplussen af te komen en berekent de daaraan verbonden kosten.

EUROPA-INSTITUUT
van de Rijksuniversiteit te Leiden.

EUROPA-INSTITUUT
van de Universiteit van Amsterdam.

Overweegt U eens ook **E.-S.B.** in Uw publiciteit te betrekken!!!

BOEKBESPREKINGEN

Dr. P. J. A. ter Hoeven: *Havenarbeiders van Amsterdam en Rotterdam*. Sociologische analyse van een arbeidsmarkt. H.E. Stenfert Kroese N.V., Leiden 1963, 454 blz., f. 22,50.

Evenals (tot voor kort?) de K.L.M., is vooral de Rotterdamse haven voor de meeste Nederlanders een stuk nationale trots. Het betekent toch ook wel iets, om als klein land over de grootste en best geoutilleerde haven ter wereld te beschikken. Een havenrondvaart is een gewild toeristisch evenement, dat een indruk nalaat van dynamische kracht en machtige energie, een indruk die nog versterkt wordt door het pittoreske effect van de waterkant, machtige scheepsrompen, golven klievende sleepboten en zwaaiende kranen. Dit is de romantiek van de haven, een schilderachtige, bijna elementaire schoonheid.

Het gaat goed met de havens: De stroom van goederen, welke via onze grootste twee zeehavens verwerkt wordt, neemt jaarlijks toe, het aantal en de totale tonnage binnekomende schepen bereikt ieder jaar een nieuw recordcijfer, er wordt koortsachtig gewerkt aan imposante uitbreidingen. Het economisch gezicht van onze havens vertoont een rooskleurige aanblik. Er wordt hard gewerkt in de haven. De efficiency van het Nederlandse havenbedrijf is nog steeds een sterk punt in de internationale concurrentiestrijd tussen de Noordeporese havensteden. In 1950 werd via de Amsterdamse haven 5.235.541 ton goederen verwerkt, in 1961 bedroeg dit 11.245.519 ton. Voor Rotterdam waren deze cijfers resp. 29.687.717 en 90.140.560 ton. Daarentegen steeg de totale personeelsbezetting in de havens tussen 1950 en 1961 van 4.971 tot 5.498 in Amsterdam en van 13.194 tot 14.913 in Rotterdam. Dit betekent ongetwijfeld een verbluffende stijging van de arbeidsproductiviteit. Het is voorts een bewijs van het hoge tempo waarin het havenbedrijf is gemechaniseerd. De relatieve arbeidsintensiviteit is in het bovengenoemde tijdsbestek aanmerkelijk teruggelopen.

Ook in sociaal opzicht is er in de na-oorlogse periode veel ten goede in onze havens veranderd. De organisatie van de arbeidsreserve is verbeterd, er is een uitstekende medische dienst en een goede pensioenvoorziening. Sedert de grote staking van 1946 zijn er in de havens nauwelijks grote arbeidsconflicten geweest. De samenwerking tussen de vakbonden en de werkgeversorganisaties in de havens is over het geheel genomen uitstekend. Nog onlangs toonde een delegatie van arbeiders uit de Engelse havens zich verbaasd en enthousiast over de sociale verhoudingen in onze havens. Er is dus blijkbaar geen enkele reden om sombere geluiden te laten horen over heden en toekomst van het havenbedrijf.

Problemen zijn er uiteraard te over. Maar welke problemen zijn voor het dynamisch ondernemerschap waarover de havens in zo ruime mate blijken te beschikken, onoverkomenlijk en onoplosbaar? Voor zover het havenbedrijf met een tekort aan arbeidskrachten te kampen heeft, onderscheidt deze situatie zich op het eerste gezicht niet van die in de meeste andere Nederlandse bedrijven en bedrijfstakken. Zowel de Rotterdamse als de Amsterdamse havens liggen ingeklemd in gebieden, die door een enorme uitbreiding van de industriële bedrijvigheid, uit het oogpunt van de arbeidsvoorziening tot de moeilijkste in den lande behoren. Een tekort aan arbeidskrachten is

vandaag den dag niet een voor de havens specifiek probleem. Zelfs het feit, dat met name in de Rotterdamse haven circa een derde van de totale arbeidersbezetting uit pendelaars bestaat, stelt het havenbedrijf tegenover verschillende andere bedrijven in het Waterweggebied niet in een uitzonderingspositie. Desondanks heeft het bestaan van dit probleem ertoe geleid, dat een daartoe door de „sociale partners” opgerichte Stichting Sociologisch Onderzoek in de Rotterdamse en Amsterdamse Havens (S.O.R.A.H.) in oktober 1959 aan het Sociologisch Instituut te Leiden opdracht gaf tot een breed opgezet research-project.

Men kan zich afvragen, waarom de organisaties in het havenbedrijf tot dit initiatief en dit besluit kwamen. Heeft men zich misschien bewust of onbewust gerealiseerd, dat het vraagstuk van het arbeiderstekort in de havens toch wel bijzondere trekken vertoont, samenhangend met voor de havenarbeid tot op de huidige dag kenmerkende aspecten, afwijkend van de industriële arbeidssituatie? Heeft men zich mogelijk ook gerealiseerd, dat de havens op dit punt in een gevaarlijker situatie verkeren, kwetsbaarder zijn dan de industrie? Dit zijn in ieder geval de belangrijkste conclusies, die men kan trekken uit het eindrapport, dat na drie jaar noeste arbeid van een groep sociologen, geassisteerd door statistici en systeemanalisten is uitgebracht. Dit eindrapport: „Havenarbeiders van Amsterdam en Rotterdam” van de hand van Dr. P. J. A. ter Hoeven, hem tevens dienende tot het verkrijgen van de doctorsgraad in de economische wetenschappen, is in verschillende opzichten een belangwekkend document. Het is het eerste grote sociologische arbeidsmarktonderzoek in ons land. Gegeve het feit, dat wij in het na-oorlogse Nederland een vrijwel continue en structurele „full employment”-situatie kennen, was dit bepaald geen overbodige luxe. De wijze waarop Dr. Ter Hoeven het zeer omvangrijke „computer”-sociologische materiaal heeft geordend en geïnterpreteerd, werpt op tal van plaatsen een verhelderend, vaak zelfs onthullend licht op de sociale verhoudingen en de arbeidsomstandigheden in het havenbedrijf.

De Stichting S.O.R.A.H. vond de aanleiding tot het onderzoek in het verschijnsel dat onder de stedelijke bevolking van Rotterdam en Amsterdam de animo voor het werken in de haven onvoldoende blijkt te zijn (blz. 3). Uit het onderzoek blijkt overduidelijk waarom voor de havenbedrijven de concurrentie met de industrie op de arbeidsmarkt een bijzonder hachelijke zaak is geworden. In vrijwel alle opzichten steken de werkomstandigheden in de haven ongunstig af tegen de arbeidsverhoudingen in de industrie. De studie — of moet ik zeggen, het eindrapport — gaat in dit verband diepgaand in op een aantal specifieke aspecten van de havenarbeid. Kenmerkend zijn: het onregelmatige karakter van het werk in de haven, veelvuldige avond-, nacht- en weekendarbeid met de daarmee samenhangende inkomstenschommelingen, de fysiek zware eisen welke de havenarbeid stelt, gepaard gaande met relatief grote ongevalsrisico's, het werken in de buitenlucht onder vaak ongunstige weersomstandigheden, het dikwijls vuile werk.

Zowel met betrekking tot de aard van het werk als tot de arbeidsomstandigheden dringt zich de vergelijking op met twee andere beroepsgroepen, de mijnwerker en de landarbeider. Het werk in de primaire sectoren van het economisch leven blijkt merkwaardige overeenkomsten te vertonen met de havenarbeid. Ook de mijnwerkers en de landarbeiders verrichten fysiek zware arbeid onder veelal moeilijke „natuurlijke” omstandigheden. In tegenstelling

tot de havenarbeiders is bij de genoemde beroepsgroepen nog een sterke kern van traditioneel bepaalde beroepsbinding aanwezig. Onder de arbeidersbevolking van onze grote havensteden blijkt een dergelijke traditionele binding nauwelijks aanwezig en in nog steeds afnemende mate een factor te zijn waarop men bij de recruitering voor de havens kan steunen. Het merendeel van de pendelaars is uit de agrarische sector afkomstig. Het minder seizoenmatige karakter van de havenarbeid en de relatief hoge lonen (incl. reisurevergoedingen) blijken een voldoende prikkel te zijn. Naarmate de oriëntatie van de pendelaar op de arbeidsmarkt breder wordt en vooral de industriële urbanisering van het platteland doorzet, is het echter te verwachten dat ook deze recruiteringsmogelijkheden geringer worden. Dit zou binnen afzienbare tijd een ernstige, additionele bedreiging voor de arbeidsvoorziening in de havens, in het bijzonder de Rotterdamse haven, kunnen opleveren.

Het vraagstuk van de havenlonen dient, zoals ook in het rapport wordt gedaan, in nauw verband met de arbeidsomstandigheden te worden gezien. De gemiddelde loonhoogte in de havens steekt niet ongunstig af tegen de elders verdiende lonen. Toch is het de vraag of een sterker loonverschil ten opzichte van met name de industriële lonen uiteindelijk niet onvermijdelijk zal blijken.

Dat fysiek zware arbeid vandaag de dag slechts tegen relatief hoge prijs kan worden gekocht, blijkt reeds uit het feit, dat naar veler mening, de geldende afweegfactor voor zwaarte van de arbeid in de genormaliseerde methode van werkclassificatie, onvoldoende recht doet wedervaren aan de structurele verhoudingen op de arbeidsmarkt. In het industriële westen, zulks tot op zekere hoogte in tegenstelling tot de situatie in de mijnstreek, zou een relatief sterk optrekken van de havenlonen echter repercussies kunnen hebben, die het gehele labiele gebouw van onze huidige loonpolitiek in gevaar zouden kunnen brengen. Overigens blijkt de havenarbeid in loontechnisch opzicht bijzondere moeilijkheden op te leveren. Toeslagen voor buitennormale arbeidstijden (avond-, nacht- en weekendarbeid, overuren) en taaktoeslagen (verhoogd taakloon) veroorzaken vrij grote en frequente inkomensschommelingen. Een dergelijke onstabiele loonstructuur is enerzijds uit het oogpunt van inkomensbesteding een zeer bedenkelijke zaak, terwijl het anderzijds door het ontbreken van een „objectief” verband tussen loon en prestatie een bron van conflicten oplevert. Gemeten tarieven zijn door de steeds wisselende werkomstandigheden in de haven vrijwel ondoorvoerbaar.

Men kan zich afvragen en in het rapport wordt het in deze zin impliciet aan de orde gesteld of het huidige loonvormingsmechanisme in voldoende mate recht doet wedervaren aan het feit, dat in de haven geen sprake is van een continue stroom van gelijksoortige werkzaamheden maar van een opeenvolging van naar aard en omstandigheden wisselende taken. Zolang men dit — zij het nog zo gedetailleerd — tracht te vangen onder de parapluie van algemene C.A.O.-bepalingen, doet men aan de geschakeerde werkelijkheid van de havenarbeid tekort. Men zal er waarschijnlijk, wil men hiervoor een oplossing vinden, niet aan ontkomen, de onderhandelingsprocedure en het onderhandelingsmechanisme een meer continue en formele plaats op een lager niveau in te ruimen dan thans, in het (discontinue) systeem van C.A.O.-onderhandelingen; het geval is. Deze kwestie houdt overigens nauw verband met de plaats en de rol van de vakbonden in de havens. Het

percentage georganiseerden in de havens — zeker als men hier nog aftrekt degenen die bij niet erkende bonden zijn aangesloten — is, zoals op blz. 261 van het rapport wordt aangetoond, significant lager dan het landelijk gemiddelde. Dit is een situatie die men ook van werkgeverszijde bepaald niet zal moeten toejuichen. De vraag is, of de balans in de taken van de vakorganisaties met betrekking tot resp. „job control” en „worker control” niet teveel in het nadeel van het eerste is doorgeslagen¹⁾. In ieder geval dwingen de hierop betrekking hebbende hoofdstukken, m.n. hoofdstuk VIII van het rapport, de vakbonden wel tot bezinning op hun plaats en structuur in de bedrijfstak.

Het moet mij van het hart, dat ik de blz. 305 tot 341 van het rapport de meest boeiende heb gevonden. Niet zozeer omdat in hoofdstuk IX een rooskleurig beeld wordt geschetst van het sociale ondernemingsbeleid in de havenbedrijven. Het tegendeel is waar. De studie draagt over het geheel genomen in sterke mate het karakter van een kwantitatieve analyse. In het laatste hoofdstuk wordt dit vrij strikte kader echter doorbroken en klinkt in het betoog een expliciet waarde- en waarderingsoordeel door. Dit waarde-oordeel culmineert in de stelling: „De combinatie van technisch-economisch vooruitstrevendheid en sociaal immobilisme blijkt bepalend voor het beleid in de meeste ondernemingen” (blz. 331). Zonder in ongenueanceerde generalisering te vervallen is het beeld, dat van het sociale beleid en de sociale opvattingen in de havenbedrijven geschetst wordt, bepaald zeer negatief. Ook in dit opzicht valt voor het havenbedrijf de vergelijking met het industriële sociale klimaat waarschijnlijk ongunstig uit, waarbij overigens ook in de havens een positieve correlatie blijkt te bestaan tussen bedrijfsomvang en het begrip voor moderne beleidsopvattingen. Van een sociaal en personeelsbeleid als geïntegreerd deel van het totale bedrijfsbeleid is nauwelijks sprake, de gezagsverhoudingen dragen een sterk autoritair stempel. Vooral in verband met het laatste wordt de rol van de baas in de gezagsstructuur uitvoerig besproken. Bij dit alles wordt in de studie de nauwe samenhang tussen het sociale klimaat en het specifieke karakter van het havenbedrijf niet uit het oog verloren. Het havenbedrijf dient als dienstenverlener snel te reageren op de wensen van opdrachtgevers; het gaat hierbij wederom niet om continue (productie)processen maar om een soepel improviseren onder wisselende omstandigheden. Voor reflectie en lange termijnplanning biedt het havenbedrijf naar zijn aard nu eenmaal een minder gunstige voedingsbodem.

Bij het verlenen van de opdracht voor het havenonderzoek heeft de opdrachtgevers als doel voor ogen gestaan: „gegevens te verkrijgen op grond waarvan eventueel beleidsmaatregelen kunnen worden getroffen, die het sociale klimaat in de havens kunnen verbeteren en de bedrijven in staat zullen stellen, voldoende arbeidskrachten te behouden en aan te trekken” (blz. 3). Het rapport biedt tal van concrete aangrijpingspunten voor een vernieuwd beleid. In het vlak van het sociale ondernemingsbeleid vooronderstelt dit echter een mentaliteitsomgeving. Het getuigt van weinig werkelijkheidszin, indien men blijft hopen en wachten op terugkeer naar „betere tijden”, toen de arbeider onder dreiging van werkloosheid nog wist „waar zijn plaats was”. Dit is overigens een lering, die niet alleen

¹⁾ Zie voor een verklaring van deze begrippen Dr. Ter Hoevens interessante „Openbare les” (N.E.H., 7 juni 1963), getiteld: „Arbeidersprotest en vakbeweging”, H. E. Stenfert Kroese N.V., Leiden 1963, 29 blz., f. 2.

de werkgevers in het havenbedrijf uit deze studie kunnen trekken. Met het verlenen van de opdracht hebben de „verantwoordelijke mannen” in onze grootste twee havensteden getoond over werkelijkheidszin en visie te beschikken. Zij hebben een uitvoerig antwoord op hun vragen gekregen, waarbij de onderzoekers zich niet geschroomd hebben buiten de enge grenzen van hun vakgebied te treden, waar dit voor een verklaring van ingewikkelde samenhangen noodzakelijk was.

Het is vrijwel onmogelijk in een kort bestek recht te doen wedervaren aan alle facetten, die in deze studie ter sprake zijn gekomen. De Nederlandse sociale literatuur is hiermede een belangrijk document rijker geworden. De diagnose is gesteld. Gegeven de ingewikkelde, interdependente verwevenheid van oorzaken en gevolgen zal het nog een moeilijke taak zijn om hierop voortbouwend tot een andere sociale aanpak in de havens te komen. Dat hiermede ernst wordt gemaakt, blijkt echter reeds uit het feit, dat in Amsterdam een paritaire „commissie opvolging sociologisch onderzoek” is gevormd.

Vlaardingen.

R. P. HAVEMAN.

W. Krelle: Verteilungstheorie. J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen 1962, XI + 299 blz., f. 57,80.

De verdeling van de welvaart houdt ons allen bezig. Dat is laatstelijk wel gebleken uit de discussie over de socialistische brochure „Om de kwaliteit van het bestaan”. Deze interesse dateert echter niet van vandaag of gisteren. Zolang de mens zijn gedachten heeft laten gaan over economische wetmatigheden, heeft hij ook op het gebied van de welvaartsverdeling naar de steen der wijzen gezocht. Hij werd daartoe steeds aangezet door de tamelijk „willekeurige” wijze waarop de aanwezige welvaart was verdeeld; want was deze verdeling het resultaat van wetmatigheden in de „natuurlijke” orde, dan wilde de mens deze wetten wel leren kennen en zo mogelijk beheersen. Vond hij, dat dit laatste het geval was, dan was het resultaat een optimistisch geluid; vond hij van niet, dan voorzag hij ellende en soms zelfs revolutie.

Krelle laat in het eerste gedeelte van zijn „Verteilungstheorie” de verschillende visies van de economen — vanaf Adam Smith tot heden — over de categoriale inkomensverdeling de revue passeren. In zeven hoofdstukken geeft hij achtereenvolgens de klassieke theorie, de marxistische theorie, de produktiviteitstheorie, de monopolietheorie, de grensproduktiviteitstheorie, macro-economisch getinte theorieën en machtstheorieën. In elk hoofdstuk worden eerst zeer in het kort de belangrijkste theorieën uiteengezet, waarop een even bondige kritiek volgt. Doordat Krelle vele scholen en richtingen behandelt; worden de grote lijnen zichtbaar, hetgeen bij snel doorlezen erg aantrekkelijk is: de pessimistische trek bij de klassieken en marxisten, de primitieve benadering van de produktiviteitstheorie, de verrassende visie van de monopolietheorie, de ietwat werkelijkheidsvreemde grensproduktiviteitstheorie, de geïntegreerde grensproduktiviteitstheorie en de machtstheorieën die aan de periferie van de economie zweven.

Het tweede gedeelte van Krelles boek bestaat grotendeels uit een eigen verdelingstheorie, waarin elementen uit verschillende van de genoemde theorieën zijn verwerkt. Wie zich in de theorie van Krelle wil verdiepen, mag het artikel van Prof. Pen over geweldige modellen en kleine

tautologieën in de verdelingstheorie („De Economist” van oktober/november 1962) niet ongelezen laten.

Het laatste hoofdstuk is aan de personele inkomensverdeling gewijd en is alleen al om de statistische gegevens het lezen waard. Trouwens, ook over de categoriale inkomensverdeling geeft Krelle in het tweede hoofdstuk interessante cijfers. Een personen- en zakenregister zijn aanwezig in dit waardevolle boek.

's-Gravenhage.

J. C. P. A. VAN ESCH.

Dr. E. H. F. van der Lely: Vrede als opgave en uitdaging. Studierapport uitgebracht aan de Stichting Vredesopbouw, Hilversum 1963, f. 1,90.

Deze brochure is bedoeld als „een bijdrage tot de discussie over en bestudering van vredesvraagstukken door belangstellenden”. De schrijver heeft gepoogd zijn onderwerp synthetisch te benaderen. Het resultaat van deze veelzijdige aanpak van het zo ingewikkelde ontwapeningsvraagstuk is echter niet overtuigend. Van der Lely wil namelijk veel te veel zeggen en entameren.

Het geschrift hinkt op twee gedachten die niet tot een synthese worden gebracht. Enerzijds wil het de ontwapening bevorderen en roept het op tot een objectief relativerende beschouwing van de eigen ideologie door de conflicterende partijen in de koude oorlog, anderzijds poogt de schrijver het ontstaan van de bewapeningswedloop te verklaren uit het rationalisatie-effect (het structureel achterblijven van de inkomensgroei bij die van de productie ten gevolge van de automatisering), een op zichzelf interessant gegeven, dat echter de indruk maakt met de haren bij de oorlogs/vredesproblematiek te zijn geslept.

Slaagde Van der Lely er nu in aan te tonen, dat de huidige bewapening waarlijk iets te maken heeft met het bestaan van een overcapaciteit aan produktiemiddelen en een daarmee samenhangende onderconsumptie (de Amerikaanse staalindustrie krijgt niet méér wapenorders omdat zij op de helft van haar capaciteit werkt!) dan zou men hem hoogstens een gebrekkige compositie kunnen aanrekenen. Om de werking van het rationalisatie-effect te demonstreren gebruikt hij echter de automatisering als oorzaak voor het bestaan van de grote werkloosheid in de Verenigde Staten en van de zwakke economische groei daar. Waarschijnlijk wil Van der Lely hiermee aantonen, dat het rationalisatie-effect reeds nu als een stagnerende factor in het ontwapeningsgesprek werkt. Dat er, zoals Galbraith heeft aangetoond, ook in de Verenigde Staten nog vele mogelijkheden voor investeringen in de sociale sector liggen, wordt door de schrijver nergens naar voren gebracht.

Tevens behandelt hij dit effect om te waarschuwen voor al te groot ontwapeningsoptimisme, volgens hetwelk de ontwapening geen of geringe economische gevolgen zou hebben. Nadat de auteur ook nog op de psychiatrische (bedoeld zijn de psychologische) aspecten van het internationale wantrouwen is ingegaan, volgt een aantal suggesties inzake projecten voor nader onderzoek, die inderdaad meestal wel een studie waard zijn.

De auteur heeft binnen het kader van deze brochure te veel hooi op de vork genomen. Een waarlijk nieuwe bijdrage tot de discussie is het geschrift helaas niet geworden. Het rationalisatie-effect verschilt namelijk niet van bijv. Keynes' onderconsumptietheorie en ook de oplossing die de auteur ons aan de hand doet geeft weinig

nieuwe gezichtspunten: ontsparen, wijziging van de loop der geldstromen, vooral naar de periferie, dus m.a.w. consumptiestimulering.

Als autonome gedachtengang en als persoonlijke poging tot synthetisch denken over een zo actueel vraagstuk is het geschrift alleszins te waarderen.

Haarlem.

Drs. W. LANGEVELD.

GELD- EN KAPITAALMARKT

Geldmarkt.

De geldmarkt biedt de laatste weken een beeld waaraan wij in deze tijd van het jaar helemaal niet gewend zijn. Vroeger bestond rond de september-oktobermaandwisseling een krappe markt, nu een zekere ruimte. De oorzaak schuilt geheel in de onrust, die door de beroeringen in de loon- en prijsvraagstukken in het leven is geroepen. Met name de revaluatiegeruchten hebben velen doen besluiten ongedekte valutaposities te liquideren, omdat men nu eenmaal niet bereid is op dit gebied risico's te lopen. De andere mogelijkheid, nl. dekking op de termijnmarkt bleek doorgaans duurder. In de 30 september aflopende weekstaatperiode werd niet minder dan f. 239 mln. aan De Nederlandsche Bank afgedragen, waardoor zoveel guldenliquiditeiten ter beschikking kwamen, dat de bankpapierexpansie en het netto-bedrag van betalingen aan en van de Staat voor een belangrijk deel konden worden gefinancierd. Dat de bankkassen nog f. 85 mln. lichter werden is thans nu het kasreservepercentage nihil is van minder betekenis.

Ook in de afgelopen week heeft De Nederlandsche Bank nog dollars gekocht, daarbij tot een verdere verruiming van de guldenkassen der banken bijdragende. Eerst tegen het einde van de week is de Bank dollars gaan verkopen, welke verkoop gekoppeld werd aan een termijnaankoop. Hierdoor werden de buitenlandse uitzettingen der banken gestimuleerd. Voor zover men van de mogelijkheid gebruik heeft gemaakt, leidt dit tot een drainering van de binnenlandse geldmarkt.

Kapitaalmarkt.

Op de kapitaalmarkt voltrekt zich een geheel andere ontwikkeling dan op de geldmarkt. De rente voor langlopende staatsobligaties die tot nu toe al het gehele jaar praktisch op $4\frac{1}{4}$ pCt. heeft gestaan, is bezig te stijgen. Waarschijnlijk zijn hier meer factoren werkzaam. Uit de begroting heeft men menen te kunnen afleiden, dat de Staat tegen de aanvankelijke verwachting nog dit jaar met een lening zal komen. Er wordt verder gesproken over een herinvoering van de restrictie voor het bankkrediet. De regering heeft beperking van de investeringen in uitzicht gesteld en het van kracht worden van de Wet kapitaaluitgaven publiekrechtelijke lichamen per 1 november, die het regime van het rentegamma doet beëindigen, zou, aldus hoort men redeneren, wel eens het middel kunnen zijn om deze temporisering bij de lagere overheid tot stand te kunnen brengen. Wanneer de geldgevers geen rentedaling in het verschiet zien, doch eerder een renteverhoging, heeft dit onmiddellijk invloed op hun liquiditeitsvoorkeur. Tegenover een wellicht grotere vraag ontstaat dan in elk geval terughoudendheid bij het aanbod, waardoor de rentestijging een feit wordt, zelfs al zouden de feitelijke marktverhoudingen achteraf blijken niet te zijn veranderd. Op de onderhandse markt heerst in verband met het bovenstaande thans een grote levendigheid.

Indexcijfers aandelen. (1953 = 100)	28 dec. 1962	H. & L. 1963	27 sept. 1963	4 okt. 1963
Algemeen	345	401 — 346	397	399
Intern. concerns	464	560 — 463	549	550
Industrie	319	359 — 321	354	356
Scheepvaart	134	162 — 135	158	161
Banken	257	261 — 232	252	253
Handel enz.	150	162 — 150	161	162

Bron: A.N.P.-C.B.S., Prijscourant.

Aandelenkoersen.

Kon. Petroleum	f. 157	f. 167,20	f. 168,20
Philips G.B.	f. 139	f. 150,71	f. 153
Unilever	f. 138,40	f. 143,20	f. 143,60
A.K.U.	401 $\frac{1}{2}$	516 $\frac{1}{2}$	513 $\frac{3}{4}$
Hoogovens, n.r.c.	558	595	592
Kon. Zout-Ketjen, n.r.c.	723	790	786
Zwanenberg-Organon	909 $\frac{3}{4}$	946	940
Van Gelder Zn	244	245	230
Amsterdamsche Bank	390	393	398 $\frac{1}{4}$
Robeco	f. 208	f. 231	231

New York.

Dow Jones Industrials	652	738	745
-----------------------------	-----	-----	-----

Rentestand.

Langl. staatsobl. a)	4,24	4,28	4,32
Aand.: internationalen a)	3,20		3,21
lokale a)	3,86		3,46
Disconto driemaands schatkist- papier	2	2	1 $\frac{15}{16}$

a) Bron: Veertiendaags Beursoverzicht Amsterdamsche Bank.

C. D. JONGMAN.

STICHTING HET NEDERLANDSCH ECONOMISCH INSTITUUT

opgericht 1929

Pieter de Hoochweg 118, Rotterdam-6, tel. (010) 565 20

Het Nederlandsch Economisch Instituut verricht research met het doel te komen tot in de praktijk uitvoerbare oplossingen voor vraagstukken op het gebied van:

Europese integratie	ruimtelijke ordening
afzet en prijs	investeringsplanning
vestigingsplaats	verkeer en vervoer
rentabiliteit en kostprijs	gemeentefinanciën
structuur van bedrijfstakken	ontwikkelingsprojecten
conjunctuur	industrialisatie
loon- en salarisbeleid	arbeidsmarktverhoudingen
efficiency	consumptiegewoonten

Deze en soortgelijke onderzoekingen worden verricht door een omvangrijke en ervaren wetenschappelijke staf welke, waar gewenst, samenwerkt met specialisten uit andere vakgebieden.

Oprachten worden aanvaard van het bedrijfsleven, de overheid en instellingen, zowel in binnen- als buitenland.

Telkens en telkens blijkt ons weer, hoezeer de nog steeds snel groeiende lezerskring van onze uitgave

deze wegwijzer, speciaal voor de particuliere belegger, wat inhoud, actualiteit en objectiviteit betreft waardeert.

Dit heeft vele redenen: het bevat wekelijks:

- 1e Interessante (hoofd)artikelen, die steeds actuele onderwerpen deskundig behandelen.
- 2e Een uitvoerig en levendig, bijna dynamisch geschreven beursoverzicht, de stemming goed weergevend.
- 3e Door een ieder te hanteren fondsanalyses, volgens een eigen praktisch systeem, enig voor Nederland.
- 4e Een chronique scandaleuse, fair en onderhoudend geschreven en uiter-aard zonder sensatie.
- 5e Een leerzame vragenrubriek, adviezen voor velen inhoudend.
- 6e Gegevens omtrent vele fondsen (ook van incurante) telkens wanneer hieromtrent iets te melden valt.

Wij zenden u op uw verzoek gaarne gratis een 2-tal proefnummers ter kennismaking.

Adm. Bel-Bel, Postbus 42, Schiedam.

GEVRAAGD:

Administratieve kracht

met middelbare of tenminste M.U.L.O.-
opleiding voor bibliotheek- en
documentatiewerkzaamheden

*Sollicitaties met inlichtingen en referenties te richten
aan de Directeur van het Economisch Technologisch
Instituut voor Gelderland, Postbus 172, Arnhem.*

Maak gebruik van de rubriek

„VACATURES”

voor het oproepen van sollicitanten voor leidende functies. Het aantal reacties, dat deze annonces ten gevolge hebben, is doorgaans uitermate bevredigend. Begrijpelijk: omdat er bijna geen grote instelling is, die dit blad niet regelmatig ontvangt en waar het niet circuleert!

Abonneert U op DE ECONOMIST

Maandblad onder redactie
van

Prof. P. Hennipman,
Prof. A. M. de Jong,
Prof. F. J. de Jong,
Prof. P. B. Kreukniet,
Prof. H. W. Lambers,
Prof. J. Tinbergen,
Prof. G. M. Verrijn Stuart,
Prof. J. Zijlstra.

★

Abonnementsprijs f. 30; voor
studenten f. 15.

★

Abonnementen worden aan-
genomen door de boekhandel
en door uitgevers

DE ERVEN F. BOHN
TE HAARLEM

Amsterdamsche Bank vraagt

jonge economen en juristen

die na een 2-jarige opleiding op de
Hoofdbank te Amsterdam in aanmerking
wensen te komen voor een leidinggevende
functie op een onzer kantoren. Nadere
inlichtingen worden na schriftelijk con-
tact gaarne verstrekt. Sollicitaties aan:
Amsterdamsche Bank, afdeling
Personeelzaken, Herengracht
595, Amsterdam.

AMSTERDAMSCH E BANK

8A

KONINKLIJKE NEDERLANDSCHE MAATSCHAPPIJ VOOR HAVENWERKEN N.V.

gevestigd te Amsterdam

UITGIFTE van
nominaal f 4.100.000,-
4³/₄ pct. in aandelen converteerbare obligaties,
in stukken groot nominaal f 1000,- aan toonder.

Ondergetekende bericht, dat zij de inschrijving op bovengenoemde obligaties, uitsluitend voor houders van aandelen, openstelt op

VRIJDAG 18 OCTOBER 1963,

van des voormiddags 9 uur tot des namiddags 4 uur,

bij haar kantoren te Amsterdam, Rotterdam en 's-Gravenhage,

tot de koers van 100 pct.,

op de voorwaarden vermeld in het prospectus d.d. 9 oktober 1963.

Prospectussen en inschrijvingsbiljetten zijn verkrijgbaar bij de kantoren van inschrijving.

NEDERLANDSCHE HANDEL-MAATSCHAPPIJ, N.V.

Amsterdam, 9 oktober 1963.

Zo juist verschenen:

Prof. Dr. H. W. J. Bosman

**„Amerikaanse opvattingen
over monetaire politiek”**

Prijs f 1,50

Uitgave van het Instituut voor Sociale Wetenschappen te
Den Haag

Verkrijgbaar bij:

De Wester Boekhandel Rotterdam Tel. 3 20 76

De Academische Boekwinkel Amsterdam Tel. 24 83 12

Boekhandel Belinfante Den Haag Tel. 11 09 12

Noord Nederlandse

Boekhandel Noording Groningen Tel. 2 78 20

Boekhandel Gianotten Tilburg Tel. 2 17 08

Adverteren in „E.-S.B.”

getuigt van

feeling voor marketing

HET LANDBOUW-ECONOMISCH INSTITUUT

vraagt voor de afdeling Tuinbouw:

- EEN LANDBOUWKUNDIG INGENIEUR**
voor de sectie Groenteteelt
- EEN LANDBOUWKUNDIG INGENIEUR**
voor de sectie Sierteelt, met speciale belangstelling voor
de bloemeteelt.

Voor beide functies komen ook economische doctorandi
in aanmerking, indien zij kennis van de groente- resp.
bloemeteelt bezitten.

Salariisgrenzen: van f. 823,— tot f. 1.528,— per maand
(excl. 4 pCt. huurcompensatie).

Standplaats: Den Haag.

Brieven met vermelding van de functie waarnaar wordt
gesolliciteerd naar Conradkade 175, Den Haag.

Voor reclame

kan men te veel
en ook
te weinig uitgeven.

**De meeste mislukkingen zijn vaak het gevolg
van het laatste**

DE ELSEVIER GROEP

bestaande uit dertien ondernemingen, verdeeld over zes landen, publiceert in het Nederlands, Engels en Frans een toenemend aantal uitgaven op vrijwel ieder gebied van de publiciteit.

De directie van het concern zoekt voor de coördinatie van deze veelzijdige activiteiten

- ★ een commercieel en administratief adjunct-directeur
- ★ een directiesecretaris

leeftijd tussen 30 en 45 jaar.
Kandidaten dienen academisch gevormd te zijn en te beschikken over de veelzijdige ervaring die voor hun verantwoordelijke taak binnen de leiding van de Elsevier-groep is voorondersteld.
Goede kennis van de moderne talen is een vereiste.
Ervaring op het gebied van het uitgeven van boeken en/of tijdschriften strekt tot aanbeveling, maar is niet noodzakelijk.

ELSEVIER

Eigenhandig geschreven brieven met uitvoerige informatie dienen vertrouwelijk te worden gericht aan de directie van de N.V. Uitgeversmaatschappij Elsevier, postbus 152, Amsterdam.

D. HUDIG & CO

Ao. 1825

MAKELAARS IN ASSURANTIËN

ROTTERDAM

Telefoon (010) 13 08 00
Telex 2 11 03

Wijnhaven 23
Postbus 518

VAN DER HOOP, OFFERS & ZOON

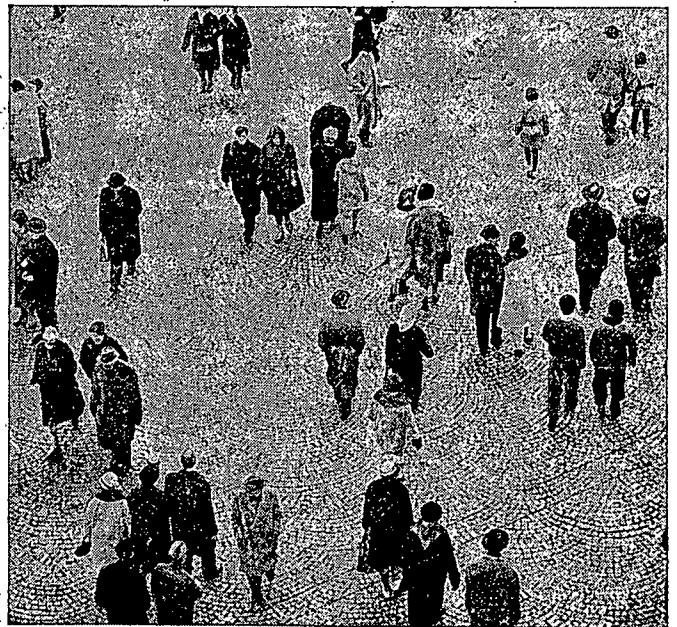
Ao. 1807

BANKIERS

ROTTERDAM

Telefoon 11 46 20
Telex 2 21 99

Westersingel 88
Postbus 502

Waarheen? Wanneer? Waarom?

De weg te weten, het tijdstip te kennen, de manier te bepalen, dat is waar het op aankomt, ook in het financiële verkeer. In een mozaïek van ogenschijnlijk ontelbare mogelijkheden, de juiste weg, de juiste tijd, de juiste manier te kiezen, is het werk van specialisten. Honderd jaren ervaring steunen De Twentsche Bank hierbij en vormen een gedegen grondslag voor de moderne weg die gevolgd wordt en die snel en zeker tot het gestelde doel zal leiden.

DE TWENTSCHE BANK

Uw financiële raadsman

Sluit uw verzekering bij de

Algemeene Friesche Levensverzekering-Maatschappij

VEREENIGING VAN LEVENSVERZEKERING EN LIJFRENTE

„De Groot-Noordhollandsche van 1845”

Algemeene Friesche Brandverzekering-Maatschappij N.V.

LEEWARDEN, BURMANIAHUIS

AMSTERDAM, VAN BRIENENHUIS

ROTTERDAM - DEN HAAG - UTRECHT - GRONINGEN - HENGELO - HAARLEM - ARNHEM

Pelikan schrijfmachinelint
van natuurzijde is voor
verzorgde zakenbrieven
toonaangevend geworden.

**Pelikan schrijfmachine-
linten geven Uw correspondentie
cachet en distinctie.**

Pelikan

Günther Wagner Hannover Pelikan-Werke

Alleenvetegenwoordigers voor Nederland

H. van Gemert & Co. N.V. Amsterdam